

VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG

Írta: KUN ZSIGMOND

BUDAPEST, 1935.

ELŐSZÓ.

»Világ gazdasági válság« címen tartott előadásaim gondolatmenetét foglalom össze, illetve egészítem ki e füzetben. Számadatokat, táblázatokat, grafikonokat — a szokástól eltérően — nemcsak azért nem közlök, mert a szűkre szabott keret ezt nem engedi meg, hanem azért sem, mert — szerintem — a lefektetett elveknek önmagukban kell helytállaniok. ¹

Elsősorban a magyar értelmiséghez — mint közvéleményünket kialakító réteghez — kívánok szólni rövid írásomban. A magyar értelmiséghez fordulok, mert annyi vért vesztett s a nyomorúságtól szorongatott népünk jelenében, jövőjében sok minden, talán minden azon múlik, hogy milyen mértékben tud értelmiségünk a vak szenvedélyek sötét zsákutcájából a ráció világossága felé közeledni.

Ezt a célt szolgálják előadásaim s így természetesen ezt kívánja szolgálni füzetem is. Hogy ez milyen mértékben sikerült, azt majd olvasóim döntenek el.

Budapest, 1935. november havában.

KUN ZSIGMOND.

BEVEZETÉS

Az u. n. világgazdasági válság megszűnését számtalanszor hírül adta a világ sajtója. Mindezekkel a pillanatnyi reménysegeket keltő megállapításokkal szemben, még *az irigyelten »gazdag«, országokban is* újra meg újra felzökik a válság hőmérője.

A válság tünetei: *az árucseré fokozódó nehézségei, a munkanélküli milliók kétségbejuttató tanácsstalansága, a valuták megújuló zavarai, a hitelszervezetek megrendülése s a hitelnyújtás összezsugorodása, az intő jelként égbe meredő kihűlt gyárkémények végtelen sora, a társadalmi és felekezeti ellentétek fokozódása, az egyes társadalmi kategóriák megújuló rohama az »állam« segítségéért, de legfőképpen az új világháború feltűnedező árnyéka,* komolytalanná teszik a sajtó zavaros megnyugtatózásait, s az új nagy konjunktúrák beharangozásait. De sokan vannak, akiknek aggodalmát nem tudják eloszlatni a különbözőkonjunktúrakutató intézetek jelentései sem, amelyek periodikus »javulásokról« számolnak be. Ezek az emberek örvendezés helyett még közgazdasági szempontból is¹ aggodalommal nézik azt a nehézipari »konjunktúrát«, melyet a fokozódó hadiszergyártás egy idő óta valóban »megjavított«. Aggodalommal néznék ezt a »konjunktúrát« még akkor is, ha biztosan tudnák, hogy ezek a gyilkoló szerszámok mint ócskavasak, használatlanul kerülnek majd a szemétdombra, mert *a hadiszergyártást közgazdasági szempontból sem tartják hasznos beruházásnak,* s így az azokba befektetett tőkét elpocsékoltnak tartják.

A dolgok mélyére tekintő embereket a fegyvergyártás konjunktúrája nemcsak aggodalommal tölti el, hanem épen ebből a jelenségből *az emberiség közeli jövőjét fenyegető végzetes katasztrófa kirobbanására következtetnek.* Ettől a katasztrófától való rettegés természetesen a gondolkozók egész seregét mozgósítja, akik az átmeneti periodikus javulásoktól nem zavartatva keresik a válság kórokozóit, s a gyökeres gyógyulás lehetőségét.

Mielőtt rátérnénk azokra a körmegállapításokra és gyógyjavaslatokra, melyek leginkább állanak előtérben, szükségesnek tartjuk bizonyos félreértések tisztázását, melyek a válságnak épen »világgazdasági« megjelölésével kapcsolatosak.

A közvélemény, de sok esetben még a tudományos világ is úgy tekinti a válságot, hogy mintegy levegőbe emeli, a »világgazdasági« régiókba, oly magasságokba, ahová felérnie különösen a kisebb országok népeinek, intéző köreinek, kormányainak teljesen lehetetlen. Az egyes országok tehát magukra hagyottan nem tehetnek egyebet, minthogy egy majdan mindent elrendező világ-

konferencia összeüléséig, folytatják azt a mm-, adó- és gazdaságpolitikát, mely többé-kevésbé mindenütt az önellátás (autarkia) elvén épül föl. Mondanunk sem kell, hogy az egyes kormányok mennyiszor visszaélnék e közhiedelemmel s hányszor tolják át elhibázott rendelkezéseik következményeit a »világ-gazdasági válság« számlájára. De nem lehet elhallgatnunk, hogy e tudatos félrevezetéstől eltekintve — épen a közvélemény felfogásából következően — már eleve azzal a becdlítóllsciggal foglalja el helyét minden kormány, hogy a vadság gyökéréiben nem orvosolható az illető ország határain belül. Így végeredményben koncedálnunk kell, hogy a kormányok, illetve közületek vezetői ezúttal is a közvélemény felfogásának tolmácsolói, illetve akaratának végrehajtói akkor, amikor az u. n. »átmeneti« rendelkezéseken keresztül a tüneti gyógykezelés útjára lépnek.

Mi a közfelfogással szemben nem tudjuk a világ-gazdasági válság más magyarázatát, de még értelmét sem adni, minthogy az végeredményében úgy fejlődött fel a maga ijesztő arányaiban, mint az egyes országok ugyanazon gazdaságpolitikai hibáinak, — mint összetevőknek — illetve azok kölcsönhalásainak eredője.

Ha ez a megállapítás helyesnek bizonyul, akkor kézenfekvő, hogy a válság gyökerét az egyes országokon belül lehel és kell keresni, s az okozatok végeredményében reménytelen kergetése helyett, a válságot előidéző okokat kell megfogni és megszüntetni.

Erre a döntően fontos problémára természetesen vissza fogunk még térni. Addig is érdemes elgondolkozni azon a jelenségen, hogy az egyes országok csaknem teljesen függetlenül attól, hogy milyen gazdagok termő föld-ben és nyersanyagforrásokban, milyen fejlett a termelési technikájuk, s milyen a lakosság sűrűsége, állanak a gazdasági válság alacsonyabb, vagy magasabb színijén. Eleget egyetlen pillantást vetnünk az aránylag ritka népességű, bőséges termőföldű, nyersanyagforrásokban gazdag, termelési technikailag igen magas fokon álló Amerikára a hoz, hogy fenti állításunk ne tűnjék fel nagyon erőszakolnak.

E megjegyzések előrebocsájtása után rátérünk azokra a válsághipotézisekre és gyógy javaslatokra, melyek legtöbbször szereidéinek a közvélemény előtt s amelyeket mi is a legfontosabbaknak tartunk.

A válság okául a következő fő tényezőket jelölik meg általában:

- a) a túltermelés,*
- b) a túlnépésedés,*
- c) a termelési technika rohamos fejlődése,*
- d) az u. n. liberalizmus csődje,*

- e) a világháborút követő rendelkezések: jóvátétel, új határok,
- f) az egyes államok autarkias törekvései, s az ebből következő új vámfalak,
- g) a fokozódó állami beavatkozás,
- h) a magas közterhek, a túladóztatás,
- i) a hitelélet összezsugorodása s a magas kamat.

Hangsúlyozzuk, hogy csak a legfontosabbaknak vélt hipotéziseket soroljuk fel, illetve vizsgáljuk meg. A felsoroltakon kívül — az általános tudatlanságból, zűrzavarból természetesen következően — egész sereg kórokozót jelölnek meg, mint a válság felidézőjét s szinte áttekinthetetlen a gyógy javaslatok rengetegje is. Úgyszólván minden hétnek meg van a maga válságszenzációja, illetve gyógyszere. Tudósok és laikusok, államférfiak, politikusok, igen sűrűn felfedezik a bölcsek követ és a sajtó — nagy- és még nagyobb betűs címeikkel — szorgalmasan portálja a megváltást hirdető jelszavakat, hogy a következő, héten merőben ellentétes javaslatokat hirdessen csalahatatlan gyógyszerül. *Ki tartja nyilván és ki kéri számon a nagyhangú, illetve nagybetűs jelszavakat, ígéreteket, fogadkozás okát ?*

A könyvek, röpiratok, cikkek, nyilatkozatok, párt-programmok dzsungeljében nem könnyű feladat eligazodnunk. Igen kevés kivétellel *az jellemzi a bajmegállapításokat és a gyógy javaslatokat, hogy szinte görcsösen igyekeznek az alapvelő lerdések megkerülésével a tüneti gyógykezelés receptjeinek, csodatévő balzsamainak hirdetésére.*

Valóban elmondhatjuk, hogy nem látjuk a fától az erdőt. Mégis vállalkozunk arra, hogy erőnkhez mérten bevilágítsunk ebbe a sötét rengetegbe. *Mindenekelőtt iránytűt kell keresnünk, melynek segítségével el tudunk igazodni a gazdaságpolitika útvesztőjében s talán eljutunk odáig, ahonnan már rá lehet mutatni a kibontakozás módjára, lehetőségére.*

Ez az iránytű a gazdasági vielság vizs gátasánál nyilvánvalóan nem lehet más, mint a rációnak, a gazdaságosság elvének szigorú alkalmazása.

Amikor ehhez az elvhez leszögezzük magunkat, hangsúlyozni kívánjuk, hogy távol áll tőlünk az a felfogás, mely kizárólag a gazdasági kérdésekre egyszerűsít le minden nagyobb jelentőségű társadalmi megmozdulást s nem veszi figyelembe *a lélektani, a vallási, a nemzeti, stb. momentumokat.* Jól tudjuk, hogy a társadalmi kérdés milyen sokrétű és bonyolult tényezők szövevénye s jól látjuk azokat a jelenségeket is, melyek vitathatatlanul bizonyítják, hogy — különösen a mai időben — milyen sok esetben irányítja a politika a nemzetgazdálkodást és nem megfordítva.

Nincs terünk e könyvtárakat betöltő vitaanyag összefoglalására sem.

Végeredményében mi mégis a gazdasági kérdést, pontosabban és elmélyítettebben azt a kérdést tartjuk a társadalmi mozgalmak döntő jelentőségű problémájának: hogy az ember munkakészsége milyen módon férhet hozzá a föld nyersanyagforrásaihoz, termőterületeihez.

Állásfoglalásunkat egyszerűen azzal indokoljuk, hogy az ember egyáltalán eljuthasson emberi — vallási, lelki, kulturális, — problémákhoz, az volt mégis csak szükséges, hogy fizikai létét biztosítani tudja. Mondhatjuk még azt is, hogy olyan mértékben lehettek lelki problémái, mint amilyen mértékben maradtak fölös energiái a pusztá lét biztosításához feltétlenül szükséges erő kifejtés mellett.

Az ember — saját életének megóvása s fajtájának fenntarthatása és szaporítása érdekében — gondolkozási készségének arányában szükségképpen törekedett arra, hogy munkatevékenysége minél kisebb erő kifejtés mellett, minél több eredmény eléréséhez vezessen. Ez az elv a gazdaságosság elve, melyből logikusan következett a munkamegosztás gyakorlata.

A gazdaságosság elvét sokszor azonosítják a legkisebb ellenállás fizikai törvényével. Minden hasonlóság mellett az a döntő különbség a két elv között, hogy míg a természetben törvényszerűen érvényesül e tétel, addig az emberiség gazdasági és társadalmi életében hiába reméltük a ráció automatikus érvényesülését, még pedig nem azért, mintha a gazdaságosság törvénye megdőlt volna, hanem azért, mert hatalmi beavatkozások, mesterségesen emelt gátak, megkötöttségek akadályozták és zavarták azt egyenes érvényesülésében s így energiát pocsékoló kerülő utakra szorították. Sőt a mai időben mindinkább úgy tűnik fel a józan szemlélő előtt, mintha minden erőfeszítés annak bizonyítására irányulna, hogy lehet a társadalom gazdasági tevékenységét merőben irracionális irányba vezetni.

Pillanatig sem szabad azt hinnünk, hogy az u. n. béke világban teljes mértékben érvényesült a ráció a nemzetgazdálkodás területén és a háború egy ideális állapot borított fel. Az alapvető hibák bizony akkor is megvoltak. A háború tulajdonképpen csak nagymértékben fokozta az igen régi keletű bajokat. Nem akarunk most arra kitérni, hogy maga

a háború is végeredményében abból a feszültségből robbant ki, mely az alapjaiban hibás gazdasági és társadalmi berendezkedés adottságaiból keletkezett és fokozódott fel.

A válság tehát nem mai keletű. Ha a történelem évezredeiben visszalapozunk, igen sűrűn találkozunk azokkal a tünetekkel, melyek arra mutatnak, hogy az ember

munkatevékenysége már igen régi idők óta nem tud akadálytalanul közeledni az anyaföld gazdag kincsesházához. E tanulság alapján is állítjuk nagy általánosságban hogy

amilyen mértékben valamilyen ok, vagy oksorozat megzavarta, vagy megakadályozta a természet erőinek az emberiség céljaira való felhasználását, olyan mértékben léptek fel zavarok: társadalmi harcok, politikai forrongások, vagy háborúk formájában minden időben.

A mindenképpen kívánatos nyugalmi, mondhatnók természetes állapot csak akkor közelíthető tehát meg, ha a bajokat gyökerükben fogjuk meg s törekszünk azok kiküszöbölésére. *A válsághipotézisek vizsgálatánál úgy a kórokozók megjelölésénél, mint a gyógy javaslatoknál azt nézzük meg minden esetben, hogy azok milyen mértékben épülnek fel a gazdaságosság elvén.* S végül erre az elvre támaszkodva kíséreljük meg a kibontakozás útjának megjelölését is.

a) A túlnépesedés.

»Sok az ember a földön«, állítják a neomalthusianisták. A »sok« persze nagyon relativ fogalom.

Azt kell a túlnépesedés problémájánál kérdeznünk: vajjon a föld adottságai, területe, termelékenysége, nyersanyag- és energiaforrásai nem lennének elegendők az emberiség mai létszámának emberi módon való eltartására?

Minden részletezés nélkül is nyilvánvaló, hogy a föld nyersanyagforrásai, termelékenység területe még a mai technikai lehetőségeken keresztül nézve sincsenek megközelítő mértékben sem kihasználva. így bizton állíthatjuk, hogy *földünk a mai emberi létszám többszörösét is el tudná tartani a mai általános jólétnél sokkal magasabb nívón.*

Hogy minden megüresedő munkahelyre olyan »sokan«, jelentkeznek szerte e világon, annak az oka, amint majd látni fogjuk, egyáltalán nem az emberiség létszámában keresendő. Egyébként ennek a képtelennek látszó felfogásnak sokkal több híve van azok között is, akik Malthusnak soha hírét sem hallották, mint első pillanatban gondolnók.

Az egyes munkahellyel, üzemmel, kereseti lehetőséggel bíró kategóriák lassanként sorra hivatalosan kívánják meg alapítani, hogy ezen, vagy azon a pályán túlságosan sokan működnek már is s így korlátozni kell az új jelentkezők létszámát. Hogy ezt a korlátozást felekezeti, vagy, faji s ha még mindig nem elegendő ez a szelekció, milyen egyéb szempontból kívánják elbíráltatni az egyes érdekelt kategóriák, nem tartozik a kérdés lényegéhez. Mi úgy látjuk: *ha nem sikerül a gazdasági válság szörnyű nyomásán*

lényegesen enyhíteni s a tanácsstalanságból fakadó gondolati zűrzavart eloszlatni, *akkor semmiféle érveléssel nem lehet ezt a folyamatot megállítani*, mely a mai állapotról szinte természetszerűen következik.

Az egyes foglalkozási ágak sorra követelik, hogy »*egyelőre*«, új üzem, üzlet alapítását egyáltalán ne engedélyezzék, sőt az egyes pályákra törekvőket már az alapismeretek elsajátításában akadályozzák meg. *A numerus clausus már régen túljutott a felekezeti kérdés határain.* Ma már az egyes foglalkozási ágazatokban a különböző felekezethez tartozók egységesen követelik, hogy »*a helyzet meg javulásáig*« zárják le a sorompókat az újonnan érkezők előtt.

Hogy a helyzet »meg javulását« mikorra remélik ki garantálja a válság enyhülését és milyen határidőre, s hogy a kirekesztett milliókkal mi történjék, arra természetesen ennek a felfogásnak a síkjáról nehéz más feleletet adni, mint azt, hogy »sok az ember a földön«.

b) A túltermelés.

A túltermelést akárhányszor együtt emlegetik a túlnépesedéssel. Pedig egyik fogalom nyilvánvalóan ellentéte a másiknak. De *túltermelés és nyomorúság szintéit logikai ellentétben állanak egymással.* A javak bőségéből következhetne éhség, nyomorúság?

Állítjuk, hogy a ma kitermelt javak — azt is beleszámítva, amit a tengerbe süllyesztének, vagy elégetnek — sokszorosát el tudná az emberiség fogyasztani. A hiba tehát nyilvánvalóan nem gyökerezik a javak bőségében.

A baj nem gyökerezhet az árúbőségben még akkor sem, ha megállapítjuk, hogy a termelt javak jelentős része *nem értékesíthető, helyesebben: — s ez a helyreigazítás igen fontos a 'kérdés elbírálásánál — nem cselelhető.*

A hiba t. i. nem az emberiség fogyasztási készségében, hanem abban rejlik, hogy nagy tömegek, százmilliók, valamilyen oknál, vagy oksorozatnál fogva, vagy teljesen el vannak zárva annak a lehetőségétől, vagy korlátozva vannak abban a törekvésükben, hogy csereértéket termelhessenek.

Így nagy tömegek fogyasztási készsége nem jelentkezhethet a piacokon vásárlóképesen.

Hogy bőségből nem fakadhat nyomorúság, olyan kézenfekvő megállapítás, hogy szinte önkényesnek tűnik fel annak feltételezése is, hogy ez az elv ne lenne általánosan elfogadott a közvéleményben. Hogy a »túltermelés« elméletének mégis milyen nagy táborra van, azt megdöbbenően igazolja az a tény, hogy az *eddiggi gyakorlat-*

tal szemben, amikor a kartelleken és trösztökön keresztül magántevékenységben folyt a termelés korlátozása, ma már sok országban az állami apparátus is segítségére siet e folyamat erősítésének, sőt külön jutalmazza a termelés korlátozását.

Súlyosan elítéljük azt is, amikor magántársaságok fognak össze a termelés korlátozásaira, abból a célból, hogy a maguk számára a legkönnyebb úton: az árak mesterséges felhajtásával biztosítanak nagyobb nyereséget, mint amennyi szabad versenyben elérhető volna. Egyenesen megdöbbenő azonban s a teljes gondolati zűrzavar tükröképe, hogy egyes országokban, ahol munkanélküli százvezrek, vagy milliók lesnek munkaalkalomra, a közvélemény jóváhagyásával, nemcsak korlátozzák állami úton, hanem közpénzből finanszírozzák, jutalmazzák a termelés mesterséges visszaszorítását: a be nem vetett területeket, a be nem fűtött kazánokat.

Itt is, mint majd látni fogjuk, egész sereg merőben hibás elven felépülő állami intézkedésnél, a közvélemény s nem a kormányok -hibáztathatók elsősorban, mert ahelyett, hogy

a kormányzatot szerintünk legfontosabb funkciójára: a termelés mesterséges akadályainak elhárítására, szorítaná., sokszor egyenesen kiköveteli — a mindenkor csak egyesek, csoportok, vagy rétegek, de soha nem az összlakosság érdekében álló — termelést korlátozó s az így »árjavító« rendelkezéseket.

Szerintünk a termelésnek állami korlátozása, »szabályozása« s így az árúkinálat csökkentése, épen olyan ártalmas az összesség szempontjából, mint a kartelleknek és a trösztöknek hasonló természetű, mindig a normálisnál nagyobb nyereség biztosítását célzó működése, melyet mindig állami beavatkozások tesznek egyáltalán lehetővé.

Végeredményében: feltételezve, hogy az emberiség munkaereje akadálytalanul hozzáférhet a föld nyersanyag- és energiaforrásaihoz, akkor — állítjuk — a túltermelés általánosságban elképzelhetetlen,

mert az emberi igények — ha mód adatik azok kielégítésére, — legalább is olyan határtalanok, mint a nyersanyagforrások bősége.

Megengedjük, hogy a fent vázolt körülmények között is lennének értékesíthetetlen javak, azonban azt felesleges bizonyítanunk, hogy a szabad piac feltételezése mellett a kereslet és kínálat' zavartalan lefolyásában az ebből keletkező zavarok igen csekély jelentőségűek lennének.

c) A termelési technika rohamos fejlődése.

A válságnak ebből való magyarázata lényegében a túltermelési elmélet egy másik változata. *Rogy a technika fejlődése, mely a javak bőségét okozza s azokat olcsóbbá, így a nagy tömegek számára hozzáférhetőbbé teszi, lehetne a bajok kútforrása, már az első pillantásra képteleneknek látszik.*

Egyébként úgy merül fel ez a probléma, mintha a háború utáni nagyméretű racionalizálási folyamatból keletkezett volna. A géptechnika elleni állásfoglalás, mint tudjuk, nem új keletű. A múlt században igen nagyszabású forrongásokban nyilvánult meg a gépek munkájától való félelemérzet. *Akkor is ktszámították; — mint sokkal később a futószalag bevezetésénél — hogy az egyes gépek mennyi munkáskezet tesznek feleslegessé. Természetesen az egyes áruknak — a maximálisnak vélt — értékesíthető mennyiségéből indultak 'ki s talán a bolondokházába zárják, ha valaki akkor hangoztatni merete volna, hogy a gépek alkalmazása előtti árumennyiségnek — mondjuk — százszorosa sem lesz elegendő rövid évtizedek múlva a kereslet kielégítésére.*

Abból a feltevésből, hogy a gépek alkalmazása a munkások nagy tömegét szorítja ki a termelésből, természetesen kellett volna következnie, hogy a városok lakossága — hiszen a gépek bevezetése akkor szinte kizárólag az iparra korlátozódott — nagy mértékben csökkenjen. Ezzel szemben, — mint tudjuk — az történt, hogy bár az aggodalommal fogadott gépek a mind jobban tökéletesedő új meg új gépek mellett primitív munkaeszközökké váltak, mégis a városok lakossága, különösen az ipari munkásság létszáma, azelőtt nem is sejtett mértékben duzzadt meg.

A gépek valóban igen sok emberi munkatevékenységet tesznek feleslegessé egy-egy jószág megtermelésénél. Nem szabad azonban megfélemednünk arról, hogy az évezredek óta, használt szerszámok is ugyancsak sok erőkifejtést küszöböltek ki az ember munkájában, s épen ezzel könnyítették meg az emberiség életharcát. *A primitív munkaeszközök — szerszámok — és a modern gépek között végeredményében csak fokozati különbségek vannak. A géptechnika is csak azt a célt szolgálja végső fokon, hogy megkönnyebbülhessen az emberiségnek az a küzdelme, melyet a természet erőivel folytat ősidők óta. és folytatni fog végtelen időig.*

Egyéb zavaró körülmény nélkül egy-egy technikai újítás, racionalizálás tulajdonképpen csak eltolódásokat idézhet elő az egyes foglalkozási ágazatok között s így csak rövid átmeneti ideig okozhat munkanélküliséget. Ha a termelés racionalizálódása, s az új nagyobb kapacitású gépek alkalmazása dacára a munkanélküliség mégis emel-

kedik s az általános életszínvonal csökken, vagy stagnál, annak okát — mint e kérdés másik változatánál, a túltermelésnél is láttuk — egészen más helyen kell keresnünk.

A termelési technika fejlődése szerintünk a közösség érdekeit szolgálja, mert mint a termelt javak szaporításának, olcsóbbá tételének eszköze, növeli az emberiség egyelőre igen csekély mértékben kielégített fogyasztási lehetőségeit.

E válsághipotézis virulenciájának megértéséhez szükségesnek látjuk, hogy pár szóval párhuzamot vonjunk a gépek kezdeti alkalmazása és a mai racionalizálás korszaka között, önként adódik a kérdés: ha nem tévesztjük szem elől, hogy *a gépek bevezetése sokkal nagyobb ugrást jelentett a termelés eredményességében, mint a mai idők technikai fejlődése*, hogyan lehetséges, hogy akkor a gépi termelés valóban nagyban emelte az emberiség életszínvonalát s a munkásság valóban új meg új munkaheteket talált, míg ma a racionalizálás következtében munkahelyükről kieső munkástömegek nem tudnak általában új munkalehetőséget találni s a nagy technikai fejlődés ellenére sokkal inkább süllyed, mint emelkedik az általános életszínvonal. Szerintünk *a két korszak közötti nagy különbség* magyarázata az »egyéb zavaró körülményekben«, s nem a technikai fejlődés »rohamos« nekilendülésében keresendő.

A gépek bevezetése egybeesett a gazdasági liberalizmus elterjedésével. Az u. n. *polgári forradalom feloldja a feudális megkötöttségeket s megnyitja az útját egy nagyvonalú nemzetközi munkamegosztás kialakulásának*, melyben a gazdaságosság elvei jobban érvényesülhettek a termelésben. Ezzel szemben *ma, amint láthatjuk, az a helyzet, hogy a gazdálkodás lehetőségeit akadályozó megkötöttségek s az egyes országoknak egymástól való elzárkózása sokkal nagyobb mértékben áll fenn*, mint a gépek kezdeti alkalmazásának, — tehát a polgári forradalom diadalmaskodását megelőző — időszakában.

A munka és a termelés természetes feltételei sem voltak abban az időben még a mai mértékben elválasztva egymástól. Gondolunk ez alatt: *a helyek a termőterületek és a nyersanyagforrások relatíve magas ára, a magas adóterhekre s az állami megkötöttségek sorozatára.*

Ezek azok a »zavaró körülmények«, melyek egyik-másikáról már korábban szóltunk, amelyek sorra kerülnek majd az egyes fejezetekben.

Úgy hisszük, hogy ez a példa önmagában is elegendő ahhoz, hogy a válság kórokozóját ne is keressük a termelési technika fejlődésében.

d) Az u. n. liberalizmus csődje.

Közhely ma már, jobbról és balról egyaránt támadni és a bajok legfőbb kútforrását az u. n. gazdasági liberalizmusban keresni. *A koncentrált támadás lendülete azonban nem áll meg a liberalizmussal azonosított »kapitalista« gazdasági rendszer határainál, hanem logikusan kereszt-tűzbe veszik a politikai, stb. szabadságjogok — az individualizmus — legfontosabb állomásait is.*

Hogy miért tartjuk logikusnak, hogy az u. n. gazdasági liberalizmus ellenségei nem állanak meg a gazdasági élet határköveinél, úgy ebben a fejezetben, mint az »autarkia« tárgyálásánál. Most elsősorban a probléma közgazdasági vonatkozásaival kívánunk foglalkozni.

A helytelenül liberálisnak nevezett gazdasági rendszer bírálói azt kifogásolják legfőképen, hogy:

a) *a »gyilkos« szabad verseny elvén épül föl,*

b) *tervszerűtlenül, tehát »anarchisztikusan«,*

c) *s nem a szükségletek kielégítésére, hanem a piacra,*

illetve a minél nagyobb profit megszerzéséért termel.

Ha csakugyan a szabad verseny elven állana a kapitalizmus,* akkor jogosan neveznék liberálisnak. Szükségesnek tartjuk tehát mindenek előtt annak megállapítását, hogy volt-e valóban, akár a háború előtt, akár régebben olyan időszak, — mert hogy a mai időben még csak beszélni sem lehet róla, az kétségtelen, — amikor a verseny szabadon érvényesült a gazdasági életben, s ha volt, milyen következményekkel járt ennek az elvnek a gyakorlata. Igen rövid vizsgálódás után arra az eredményre jutunk, hogy *szabad verseny, tehát gazdasági liberalizmus soha nem volt a szó komoly értelmében.*

Bár a nagy liberális közgazdasági piaci szabadság elveit fektették le klasszikus munkáikban, mégis azt látjuk, hogy a mai gazdasági korszak fejlődése során mindjobban előtérbe nyomulnak azok az érdekcsoportok, melyek a verseny szabad érvényesülésének lehetőségeit minden eszközzel, végül a kartellekbe és trösztökbe tömörüléssel törekszenek elfojtani, *mindig a kormányok hathatós támogatása mellett.*

A legújabb kor történetében vörös fonálként húzódik végig a nyersanyagforrások lefoglalásáért és a legfontosabb világkereskedelmi útvonalak megszállásáért, »biztosításáért« folytatott küzdelmek, háborúk hosszú sora. A különböző formák között lezajlott harcokban győztes csoportok főképpen nem azért törekedtek a nyersanyagforrások birtokbavételére és a világkereskedelmi útvonalak megszállására, hogy azokat minél teljesebben ki-

*) »Kapitalizmus« alatt nem egy fogalmilag meghatározható termelési rendszert, hanem egy gazdaságtörténeti korszakot értelemzünk.

aknázzák s különösképen nem arra, hogy a verseny és a kereskedelem szabadságát biztosítsák. A cél épen az volt, úgy a nyersanyagforrások lefoglalásánál, mint a kereskedelmi útvonalak megszállásánál, hogy a verseny lehetőségét ilyen módon kizárva, monopol helyzetbe kerülhessenek e

helyek, területek megszállói, birtokbaveői.

A termelésre nehezedő adók és a különböző vámok, mélyek ugyancsak nem a háború szülöttei — ha a háború után rohamosan növekszenek, gyarapodnak is — szintén nem a verseny szabadságának minél teljesebb lehetőségét szolgálták.

Így a szabad versenyen alapuló, tehát valóban liberális gazdasági rendszer kérdésével inkább csak elvi szempontból foglalkozhatnánk, ha nem állnának rendelkezésünkre olyan momentumok: a szabad gazdálkodás részleges érvényesülése gyakorlatában, melyekből — úgy, hisszük — következtetni lehet: mint részből az egésze.

A gazdasági liberalizmus fejlődésének kezdeti korszakában ugyanis a termőföldek, illetve a nyersanyagforrások egy jelentős része nem volt még lefoglalva. Így ebben az időszakban vámokkal, adókkal terhelten, ott lüktet mégis a verseny a gazdasági élet vérkeringésében. S épen ez az időszak — amint tudjuk — a nagy fellendülés korszaka.

Mi úgy véljük, hogy ez a nagy fellendülés, a technika alkalmazását, az árúnak és a tőkének szabad áramlását, az emberek szabad vándorlását lehetővé tevő, sokat kárhoztatott szabad verseny részleges érvényesülésének köszönhető.

Nyilvánvalónak tartjuk:

mivel a verseny a nyersanyagforrások feltárására, a termőföldek megművelésére s ezek minél intenzívebb kihasználására, minél több jószág előállítására és így minél több munkaalkalom nyújtására szorítja a termelési. Így, ha helytállóak azok a megállapítások, melyeket a »túltermelés« és a »technikai fejlődés« c. fejezetekben leszögeztünk, akkor kimondhatjuk, hogy az emberiség életérdekében áll a verseny minél szabadabb érvényesülése a gazdálkodásban.

Egészen röviden foglalkoznunk kell azzal a verseny ellen sűrűn felhozott érveléssel is, hogy a verseny végül logikusan mégis a kartellek és trösztök rendszeréhez vezet. Amint mondtuk, *a kartellek és a trösztök épen a verseny kizárására alakultak és a szabadságot az így tömörült csoportok a maguk szabad, minél zavartalanabb működési lehetőségeikre értik.* A kartellek és a trösztök minden időben a termelés »szabályozására« s így a verseny kizárására törekedtek. *A termelés »szabályozása« egyébként végeredményében mindig a javak szaporításának kor-*

látozását jelenti. Mivel az emberiség érdekében — a föld természeti kincsei, erőforrásai szinte korlátlanul gazdagok lévén — a javak minél bőségesebb szaporodása áll, kimondhatjuk, hogy: a kartellek és a trösztök mindig csak csoportérdekeket, de nem a közösség érdekeit szolgálják, tehát káros intézmények.

Ha a kartellek és a trösztök alakulásait és működésüket vizsgáljuk, akkor igen hamarosan rájövünk, hogy minden esetben: a) *a vámvédelmben*, b) *a földmonopóliumban*, tehát a nyersanyag- és energiaforrások, valamint a termőföldek lefoglalásában, c) az egyeduralmat, *a kizárólagosságot* biztosító jogi, vagy hatalmi intézkedésekben, tehát *a verseny szabadságának kiküszöbölésében gyökereznek*, illetve működésüket a felsorolt tényezők teszi lehetővé. Nyilvánvaló, hogy a termelés mesterséges korlátozása csak a megkötöttségek láncolatának kiépítése mellett képzelhető el, illetve csak a megkötöttségek mellett lehet »eredményes«.

Minden látszólagos tünet ellenére a tervszerűtlenség egyáltalán nem jellemző arra a termelési rendszerre, melyet kapitalizmusnak neveznek. *Az egyének és a csoportok minden időben törekedtek arra, hogy munkabefektetésük minél eredményesebb lehessen s így mondhatjuk, hogy cél, illetve terv nélkül soha nem is gazdálkodtak.* Amint látjuk, az u. n. kapitalizmusban a «piac automatikus szabályozásán, irányításán túl is törekedtek a tőkés csoportok a termelés irányítására. Szerintük a kartellek és a trösztök kizárólag ezt a célt szolgálták.

Az kétségtelen, hogy

az emberi »szükségletek« csak egy kény szer gazdálkodásban állapíthatók, helyesebben szabhatók meg pontosan, amikor is a kormányzat egyoldalúan állapítja, illetve szabja meg, hogy a tömegek, illetve az egyének milyen javakra s milyen mennyiségben tarthatnak igényt.

A szabad cserében viszont nem a kormányzat, hanem a termelők, a saját kockázatukra törekszenek a piac »feltevőképességét« kiszámítani.

A piac azonban igen finom műszernek bizonyult, s az árucseré lebonnyolításával azt a célt is szolgálja, hogy a termelést állandóan tájékoztassa, mintegy automatikusan szabályozza. Ha a piacon az árucserében, az áruknek egymáshoz való viszonyában zavarok, nagy hullámzások mutatkoznak, azok minden esetben külső zavaró körülmények következményei. A piac ilyenkor a barométer szerepét tölti be.

A kereslet és kínálatnak a piacon való találkozása, ki egyenlítődés látszólag szinte anarchisztikusán megfoghatóan. A piaci áralakulásnak azonban mindig megvan a maga komoly tárgyi alapja. Az u. n. spekuláció nor-

malis körülmények között csak igen rövid átmeneti időre okozhat zavarokat.

Mi úgy hisszük, hogy *a piac látszólagos anarchiája valahogy megfelel az emberi lélek sokrétűségéből, bonyolultságából fakadó kívánságok, »szükségletek«, kiszámíthatatlanságának, határtalanságának.*

Hogy anarchisztikus látszata mellett is milyen finom műszer a piac, azt a háborúban, a forradalmakban és az inflációs időkben láthattuk a legjobban, amikor a legszigorúbb rendelkezések és beavatkozásokkal sem lehetett a piac érzékenységet számbavehetően befolyásolni, illetve eltompítani. Az »árdrágítók« elleni harc épen úgy eredménytelen maradt, mint a korábbi időszakokban, például a középkorban, amikor egyes országokban halálos ítéletekkel is hiába törekedtek az »árdragítót« jobb belátásra bírni. A középkorban sem akarták belátni, hogy *az árak emelkedése vagy esése elenyészően csekély mértékben függ a kereskedőktől, árúsoktól.*

Egyébként *ma már nyilvánvaló, hogy a háborúban és az inflációban milyen tényezők hatottak döntően az árak alakulására s így teljesen feleslegesnek tartjuk állításunk bővebb igazolását.* Ma már megállapíthatjuk, hogy az említett esetben is, *mint mindig: a piacnak, mint hőmérőnek volt igaza.*

S hogy mégis milyen nehezen irtható ki egy-egy téves hiedelem, arra igen jellemző, hogy az »árdragítók«, illetve az »árdragulás« elleni harc újra meg újra felújul világszerte. Ezen a területen is *a tüneteket kergetik s nem a kórokozókat törekszenek kiküszöbölni.* Makacsul elzárkóznak annak az egyszerű igazságnak a felismerésétől, hogy *úgy az árak esése, mint emelkedése különböző a piac mechanizmusán kívülfekvő okok következménye.* Egyébként *a piacot nemcsak az »árdragulásért«, hanem az »árrombolásért« is felelőssé teszik.*

A drágulást végeredményében áruhiány, az olcsóbbodást »túlkínálat« okozza. A »túlkínálat« az egyes árumennyiségek megrekedése, amely tünet természetesen a sűrűn fellángoló válságnak nem okozója, hanem kísérő jelensége, mely *nem a »tervszerűtlenségből« keletkezik, hanem abból a már említett alapvetően fontos momentumból, hogy a csereérték kitermelése lehetőségében akadályozott tömegek nem jelentkezhetnek, mint fogyasztók a piacon.* Egyébként azok a zavarok, melyek e gátlás megszüntetése esetén az árúcsereben mégis adódnának — véleményünk szerint — igen csekély jelentőségűeknek bizonyulnának. Viszont *az alapvető hibák megtartása vagy — amint ma történik, — azok elmélyítése esetén, minden tervszerűség, »tervgazdálkodás«, »irányítás« ellenére is összezsugorodik a termelt javak mennyisége és fokozódik a nyomorúság.*

Arról beszélünk sem kell, hogy *ha a folyton zsugorodó termelésnél mesterségesen több mwikáskezet foglalkoztatnak, ez a legjobb esetben nivellálja a nyomorúságot, de a lényegen mit sem változtat.*

Elvileg helytelennek tartjuk annak a tételnek a megfogalmazását, hogy a kapitalizmusban a termelés »nem a szükségletek kielégítését, hanem a piacon elérhető nyereség lehetőségét tartja szem előtt«. Mi t. i. úgy véljük, hogy *a termelés a legősibb időktől fogva a munkamegosztás nagyvonalú felfejlődéséig soha nem irányulhatott másra, mint szükségletek kielégítésére, s tudvalevően csak ennek a szempontnak a szem előtt tartásával remélhető »a piacon« nyereség elérése.*

Ha azt célozza a fent idézett megállapítás, hogy *az eladó a piacon minél elő7%yösebben, minél nagyobb nyereséggel törekszik javait értékesíteni, illetve cserélni, így, helytálló a tétel, de ez egyáltalán nem »kapitalista« specialitás. A minél kisebb munkával minél nagyobb eredmény elérésére való, természetes, egészséges és hasznos törekvés minden időben tapasztalható megnyilvánulása ez az árúcsere területén. Egyébként a munkásmozgalomnak is — igen helyesen — egyik legfőbb törekvése, hogy a munkás munkaerejét minél előnyösebben bocsájthassa árúba, illetve értékesítse.*

Ha a tétel megfogalmazását helytelennek is minősítjük, azért igen jól tudjuk, hogy milyen súlyos problémák húzódnak meg a szavak mögött. *A vizsgálandó probléma:*

- a) *miért nem jelentkezhethet az emberiség óriási tömegeinek szükségigénye a piacon,*
- b) *a nyereségre való törekvés mié7-t hátrányosabb a csak munkaerejükkel rendelkezőknél?*

Az első kérdésre már korábban megfeleltünk. A másodiknál ugyancsak *ott látjuk a kérdés kulcsát, hogy a termelőhelyek és más monopóliumok tulajdonosai különböző módon, de mindig a kormányzat támogatásával, akadályozzák annak a lehetőségét, hogy a föld felmérhetetlen gazdagságú kincseshciza hozzáférhető legyen az emberi munkatevékenység számára.*

E monopolhelyzetre támaszkodva »szákmányolhatja ki a tőke a munkát«.

A földzárlat, stb. akadályoztatás nélkül, a már ismert okoknál fogva a munkatevékenység számára beláthatatlan időkig korlátlan lehetőség nyílna s így új meg új tőkék keletkeznének s keresnék a termelésben való elhelyezkedés lehetőségét. Mivel pedig az emberiség igényei, szükségletei szabad lehetőség esetéii ugyancsak korlátlanok, ez esetben a tőkés futna a munkás után és nem megfordítva, s így a munkás nemcsak jogilag, de gyakorlatban is szabadon dönthetne

afölött, hogy milyen feltételek mellett hajlandó munkaerejét a termelés szolgálatába állítani. Mindaddig, amíg a monopóliumok fennállanak, a munkavállaló helyzete természetesen hátrányosabb lesz, mint a munkaadóé. Mielőtt a végső következtetést levonnók, meg kell még mondanunk: nem esünk abba a hibába, hogy, az u. n. kapitalizmust egységes szervezetnek tekintsük, melyet szinte tudatosan irányítanak egy képzelt központból. Jól tudjuk, hogy egészen más érdekeik vannak pl. a védővámok mögött meghúzódó s egyéb állami támogatásban részesülő »nemzeti« iparoknak és mezőgazdasági termelési ágazatoknak, mint a vámrendszerek és az állami beavatkozás ellen harcoló nemzetközi tőkecsoportoknak. Ugyancsak más érdekeik vannak az u. n. háborús nehéziparnak, mint a különböző államok számára kölcsönöket nyújtó s kihelyezéseiket féltő tőkésérdekeltségeknek. Ezek az ellentétek akkor is fennállnak, ha a különböző igen bonyolult tőkekapcsolatokat figyelembe vesszük. Az u. n. klasszikus liberalizmus védői jogosan hivatkoznak arra, hogy az u. n. liberális rendszer még a béke utolsó évtizedeiben sem volt ura a világnak. Helyesen mutatnak rá, hogy még Európában is igen nagy területen sokkal inkább feudális, mint kapitalisztikus jellegű volt úgy a gazdasági, mint a társadalmi élet s hogy a feudalizmus elevenen ható erőinek következményeit róják fel helytelenül a kapitalizmus terhére. Ugyancsak helyesen mutatnak rá» a termelésre nehezedő adóztatásra, mint a javak előállítását hátráltató momentum ra, a védővámokra s a protekcionizmusra. Mindez valóban igaz," de igaz az is: ha a vámokat, a termelést gátló adókat, stb. korlátozást el is ítélik, a termelőhelyek lefoglalásáról, a monopóliumokról, a kartellekről mélységesen hallgatnak.

Mindezeket végiggondolva arra a következtetésre jutunk, hogy

az u. n. liberális gazdasági rendszernek az volt az alapvető hibája s azért vérzett el a világháborúban, hogy épen a döntő jelentőségű kérdésekben nem volt »liberális« s egyéni vagy csoportérdekektől irányítottan mesterséges eszközökkel akadályozta meg a gazdaságosság elvének valóságos érvényesülését.

Nem téveszt meg bennünket a politikai, sajtó, stb. szabadságjogok nagymérvű kiterjesztése és a »törvény előtti egyenlőség« biztosítása sem. Bár igen sokra értékeljük a szabadságjogokat, de

bennünket mégis makacsul az érdekel elsősorban, hogy az élet megtartását biztosító anyaföldön miképpen létezhetünk, dolgozhatunk s az igazi szabadság biztosítottóságát abban látjuk, amikor a szabadság elvei is valóban érvényesülnek s így az

emberi munkatevékenység egyenlő joggal közeledhet, illetve irányulhat a föld nyersanyagforrásai felé. Egyedül ennek az elvnek a megvalósulása lehet az a fundamentum, amelyen az igazi szabadság, egyenlőség világa felépülhet.

Mi is követeljük a politikai szabadságjogokat, ha azok megvalósulása nem is hozta meg annak a nagy várakozásnak beteljesülését, melyet reméltek tőlük, — *de épen a szabadság mindenekfelettségének hitében — az igazi szabadság idő- és értékálló talpazatára kívánjuk azokat helyezni.*

Amint kitűnik, egyek vagyunk a kapitalizmus bírálóival e termelési rendszer elítélésében, de hibáit nem ott látjuk, ahol azokat általában megjelölik. Ezt a megkülönböztetést igen fontosnak tartjuk, mert, — hitünk szerint — *a kórokozók hibás meghatározásából keletkeznek azok a gyógymódok, illetve gyógy javaslatok, melyek a támadott rendszer döntő hibáit: a megkötöttségeket és korlátozásokat fokozzák tovább. E hibák elmélyítése — attól tartunk — a világháborúnál sokkal nagyobb méretű katasztrófa felé sodorják az emberiséget.*

Nagyban hozzájárul a »liberalizmus« elleni közhangulat kialakulásához, hogy igen gyakran *azok védelmezik, akik a különböző monopóliumok haszonélvezői.* El tudjuk képzelni annak a felfogásnak a jóhiszeműségét is, hogy a monopóliumok és a termelési helyek lefoglalására jogosító egyéb kedvezések rendszere, nemcsak a közvetlen haszonélvezők, hanem az emberiség összessége számára is hasznos, *az ellen azonban a leghatározottabban tiltakozunk, hogy ezt a rendszert a szabadság jelszavával védelmezzék.*

Bizonyára nagy ellenvetést vált ki az u. n. liberalizmus védőinél, ha azt állítjuk, hogy a most már »jobb-oldalról« is mindinkább előtérbe kerülő kollektivistá gondolatok ágyát épen ez a rendszer vetette meg. Mert *abból, hogy a föld kincseit magánosok, illetve magántársaságok felelőtlen tulajdonéiba adta, illetve hagyta, önként kellett következnie egy olyan felfogásnak, mely e kincsek feletti rendelkezés jogát a »közösség«, a »nemzet« kezébe kívánja helyezni.*

Ez a gondolat fűti tudatosan, vagy tudat alatt azokat a tudósokat, publicistákat, politikusokat, csoportokat és pártokat, akik egymással harcbanállva is egyek annak örömteli hangoztatásában, hogy »megbukott az átkos liberalizmus«. E felfogás különböző pártállású hívői fölényesen mutatnak rá a valóban folyton előbbrenyomuló állami, közületi beavatkozások seregére, mondván, hogy hiába minden ellenvetés, a fejlődés mégis a kollektivizálódás felé vezet.

E támadások, mint e fejezet élén mondtuk: nem állanak meg a liberalizmusnak nevezett rendszer gazdasági

kereteinél, hanem benyomulnak e rendszerben többé-kevésbé megvalósult politikai, stb. szabadságjogok területére is. Látjuk, hogy egyes országokban, ahol az u. n. parlamentarizmus látszólag még intakt, milyen harcok dúlnak, — még jó, ha csak a sajtóban és a fórumokon — a »demokrácia« problémája körül. *Látjuk, hogy abban az országban is, — ahonnan a »szabadság, egyenlőség, testvériség« jelszavát, kivetítették a világba — az egyik oldalon a demokrácia szétfűzésére törnek, a másik oldalon kénytelenek védelmére épen nem demokratikus eszközöket készenléte helyezni.*

Azok számára, akik tisztában vannak azzal, — ha távol állanak is a társadalmi kérdés túlságos leegyszerűsítésétől — hogy ti közgazdálkodás módja milyen mértékben hat a társadalom életének egyéb megnyilvánulásaira, természetesnek tűnik fel ez a folyamat, melyet az »autarkia« és az »állami beavatkozás« fejezetekben törekszünk majd megvilágítani. Addig is, már e helyen szükségesnek tartjuk annak a véleményünknek a hangoztatását, hogy

a gazdasági megkötöttség és politikai szabadság ellentétes fogalmak s hogy ennek következtében a szabadságjogokat maradandóan nein lehet a »barrikádokon« megvédeni akkor, ha a gazdasági korlátozások fennmaradnak, sőt elmélyülnek.

Jól véssék ezt a megállapításunkat az emlékezetükbe, vagy legalább is gondolkozzanak egy keveset e tételen ok:

akik egyfelől: a gazdasági megkötöttségeket sürgetik a gazdasági tevékenységei mindinkább az »állam« kezébe vánják helyezni,

s másfelől: a szabadságjogok korlátozása ellen telnek szót.

Mi is valljuk, hogy »szabadság nélkül nem élet az élet«, még akkor sem, ha a fizikai lét biztosítása megszűnnék probléma lenni. A szabadságot azonban — szerintünk — az alapnál: a közgazdasági élet talaján lehet csak maradandóan megvédeni, illetve megtartani, vagy felépíteni. Vessünk csak egy pillantást azokra az országokra, ahol a politikai diktatúrákat nyíltan alkalmazták addig »átmenetig«, amíg a »nemzet«, illetve »osztályfölötti« egység megvalósul s megnézzük ez országok közgazdasági létének funkcióját, akkor úgy hisszük, nem tűnik fel nagyon erőszakoltnak azon állításunk, hogy gazdasági megkötöttség és politikai, illetve közéleti szabadság egymást logikusan kizáró fogalmak.

Az elmondottaknt végiggondolva úgy véljük, hogy részrehajlás nélkül vizsgáltuk meg az u. n. liberalizmus gazdasági rendszerét s állapítottuk meg általunk döntő jelentőségűnek vélt hibáit. Megállapítottuk, hogy a »szaid verseny« csak nagy korlátozások között érvényesült

a gazdasági életben. Ezzel kapcsolatban azt állítottuk, *hogy amilyen mértékben volt verseny, az hasznos volt s az emberiség számára nagy eredményeket hozott.* Ezekből a jelekből arra következtettünk, *hogy a verseny teljes, zavartalan érvényesülése kívánatos és hasznos volna: mert szinte korlátlan mértékben növelné az árumennyiséget és a munkalehetőséget, s így az emberiség életnívóját.*

Ahogy a részből következtettünk az egészre a liberalizmus vizsgálásánál, ugyanolyan módon közeledünk majd a mind jobban előtérbe kerülő állami, közületi irányítás gazdaságpolitikájához. Bár a vizsgálódás igen messzemenő következtetések levonására adna könnyű alkalmat, a lehetőség határáig nem fogunk ezzel az alkalommal e kérdés külön fejezeteiben élni, mert még túlságosan közel vagyunk e folyamat új meg új megnyilvánulásaihoz. Anynyit azonban máris meg kell mondanunk, *hogy a mutatkozó eredmények egyáltalán nem teszik jogosulttá azt a fölényes magatartást, mellyel az »irányított« állami gazdálkodás hívői Ítélnék a gazdasági liberalizmus »anarchiája« fölé.* Nem tehetünk róla, *ha kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy bár az egyéni kezdeményezés lehetősége valóban mindinkább háttérbe szorul a gazdasági életben s a megkötöttségek, korlátozások, irányítások mindinkább érvényesülnek, a válság nemhogy enyhülne, ellenkezően elmélyül: úgy gazdasági, mint politikai vonatkozásban.*

Nem hinnők, hogy jogosan állíthatnák az előretörő »új« gazdaságpolitika hívői, *hogy »igaz: a szabadság kevesebb, mint a liberalizmus világában volt, de a kenyér több«.*

Mindezekben keresztül halljuk a megismétlődő kiáltást: hiába minden érvelés, a fejlődés mégis az állami úton kézbe vett, »irányított« gazdasági rendszer felé vezet. Tagadhatatlan, hogy ebbe az irányba »fejlődnek« a dolgok, állítjuk azonban, hogy ez a »fejlődés« nem csak káros, hanem egyenesen — mint majd látni fogjuk — katasztrofális következményekkel fenyegeti az emberiség közeljövőjét.

e) A világháború és következményei.

Amint már az előbb elmondottakból is kitűnik, mi nem tudunk olyan éles határvonalat húzni — mint általában szokásos — a »békeidő« és a háború utáni világ között, így *nem tudjuk a háborút úgy felfogni, mely mintegy Deus ex machinaként szakadt le reánk, hogy mindent felforgatva, merőben új elemekből alakítson ki egy új világot.* Ez a felfogás természetesen következik abból, hogy *mi a háborút magát is főképp a békében is meglévő alapvető hibák következményének tartjuk.* A háború

szerintünk annyiban hozott változást, amennyiben a döntő jelentőségű hibákat elmélyítette s hatásukat végzetesen felfokozta.

Nem akarunk kitérni a háború felidézésében részes okorozatok ismertetésére. Az okok megjelölésénél, illetve azok jelentőségének elbírálásánál egyébként is még hosszú időn át nem záródik le a vita. Azonban a végső következtetések levonása előtt is kétségtelen, hogy

a monopóliumok, vámok és az ezekre támaszkodó kartellek, trösztök, a vámok mögött meghúzódó »nemzeti« iparok és mezőgazdaság, mint a gazdaságosság érvényesülését gátló okok s az u. n. háborús nehézipar fűtötték a gazdasági, tehát a döntően fontosabb oldalról a háborúban kibombázó feszültség kohóját. Ha nem is kizárólag e tényezők idézték fel a nagy katasztrófát, mégis ezek tették virulenssé a középkori háborúk zsákmányoló szellemét, melynek perzselő tüze magasan lobogott fel olyan időszakban, amikor már a nemzetközi hitelélet és árucseré bonyolult idegrendszere át- meg átszötte a világnak éppen háborút viselő részét.

Normann Angell hiába írta meg jó pár évvel a háború kitörése előtt »Rossz üzlet a háború« c. ragyogó könyvét. Hiába bizonyította, hogy éppen a bonyolult nemzetközi gazdasági kapcsolatok következtében a legteljesebb győzelem is csak a legrosszabb üzlet lehet, s így badarság: a saját hitelezőnek, adósnak, szállítónak, vásárlónak a legyőzésére törekedni s így fegyverkezni is. Hiába jósolta meg döbbenetes pontossággal az általa már akkor évekig tartónak vélt világháború katasztrófális következményeit: a gazdasági összeroppanást, a szociális forradalmakat. De hiába bizonyította volna és hiába bizonyítja ma is a tisztánlátók egész serege, hogy a háború elpusztít: győzöt és legyőzöttet egyaránt, mert

amíg a feszültséget előidéző és fokozó tényezők virulensek, addig a háborús katasztrófák minden időben elkerülhetetlenek lesznek.

Ha ragaszkodunk is ahhoz, hogy a háború nem alapoka a válságnak, hanem azoknak; a hibáknak, amelyeknek méhében maga is fogantatott, az elmélyítője, azt elismerjük, hogy a bajoknak nagymértékű fokozásával nagy súllyal nehezedik a válság mérlegére. Nem győzzük eleget hangoztatni, hogy mi a válságot nem 1914-től, hanem sokkal régebről keltezzük. Ennek leszögezésével megnezzük, hogy miben áll a háború szerepe a válság rapid elmélyülésében s az új háborús katasztrófa felidézésében. Döntő jelentőségű a háború következményeinek alakulására az a körülmény, hogy évekig tartott.

E hosszú időszak kény szer gazdálkodásában szükségképpen félretolták a gazdaságosság irányítóját.

Egy cél fűtötte a háborút viselő államok gazdálkodását: ellátni a lakosságot és a hadsereget a legszükségesebbekkel minden áron.

Ezen az úton hatalmas tőkék helyeződtek el olyan termelési ágazatokban, amelyek normálisabb körülmények között nem »virulhattak« volna ki, üvegházi növények módjára.

Azonban nemcsak a hadviselő államok gazdasági élete deformálódik ilyen módon, hanem bizonyos mértékig a megrendelésekkel elhalmozott semleges országoké is. A hosszú' háború mind nagyobb arányokban fogyasztja el úgy a mezőgazdasági, mint az ipari termékeket. Ugyiszólván az egész világ termelése a háború gigantikus kazánját fűti, táplálja, mely szinte korlátlan mértékben emészt meg: embert és árút egyaránt. *A háborús konjunktúra mind magasabbra szökő hulláma elszakítja a gazdálkodást a szolidabb számvetés talajáról.* Új, meg új vállalkozások keletkeznek s mind újabb területeket vesznek mezőgazdasági művelés alá. *Az ilyen módon befektetett tőkék természetszerűen a háború befejezésével egyidejűen nem voltak áttolhatók s tovább is élni, illetve keresni akartak.* Érdekeik védelmében fel tudták sorakoztatni a munkalehetőségeikben ugyancsak érdekelt: kisvállalkozók, farmerek, alkalmazottak és munkások nagy tömegeit is. Az ezen az úton kiverelkedett védelem az. »állam« segítsége: vámok, prémiumok, stb. kedvezések formájában jelentkezik.

Ennek a »védelemnek« a szolgálatában erősödött meg,, illetve állandósult *az állami beavatkozás folyamata.* A növekvő állami »irányítás« duzzasztotta fel *a bürokráciát,*

A hatalmas állami apparátus fenntartása és a különböző közvetlen segélynyújtások növesztették meg a közterheket s végül az u. n. üvegházi termelési ágazatok védelmére irányuló intézkedésekből épül meg az autarkia egyik hatalmas pillére.

A háború befejeződése után — amint látjuk — eltekintve a békeszerződések abszurd rendelkezéseitől, *a gazdasági szerkezetek deformáltsága miatt sem cdihatott helyre a naiv elképzelés szerinti békeállapot, a nemzetközi munkamegosztás területén.*

A »békeszerződések« és a jóvátétel

gazdasági és politikai hatásai közismertek s így azokat csak annyiban érintjük, amennyiben a gondolatmenet azt elkerülhetetlenné teszi. Koncedáljuk, hogy *nem lett volna egyszerű feladat a győzelem csodálatos eredményeivel négy éven át táplált és hajszott tömegek indulatával szembeszállva építeni meg a kiengesztelődéshez, a nyugalmi állapot megközelítéséhez vezető utat.* Tudjuk azt is, hogy csak igazán nagyvonalú államférfiak alkothattak volna a

győző csoport- részéről egy ilyen szellemű békeszerződést. Sajnos, a nagyvonalú államférfiak hiányoztak a béke utolsó esztendőiben épen úgy, mint a békeszerződések alkotásának idején. Talán nem esik messze az igazságtól az a föltevés, hogy *a fenyegető szociális forradalom útját törekedtek a »zsákmánnyal« elrekeszteni a győztes államok kormányai.* A tömegek győzelmi mámorát nem merték lehűteni annak bevallásával, hogy a háború még győzelem esetén is milyen végzetesen »rossz üzlet«.

A zsákmányolás, a bosszú békekötése, melyet rákényszerítettek a legyőzöttekre, így természetesen nem, hogy nem teremtette meg a békés együttműködés lehetőségét, hanem újabb konfliktusok "csíráit hintette el. Hiszen a régi bajokat kimélyítették, újakkal tetézték. A gazdasági élet vérkeringésének évszázadok gyakorlatától kivájt — amúgy is sok momentumtól megrontott — medrét papirosgáttakkal rekesztették el. így a gazdasági élet vérkeringése teljesen visszatódul: a racionális iránytól az irracionalitás útvesztője felé.

Itt nemcsak gazdaságilag egybeforrott területek szétszakítására s egyéb közvetlen hatásokra gondolunk, hanem sokkal inkább arra a *közvetett hatásra*, mely az új háborúk csíráinak elültetésében jelentkezik. A győztes csoport megalakítja a *»népszövetség«*, melynek funkciója csaknem teljes mértékben kimerül: a békeszerződések teremtette képtelen állapot fenntartásának őrzésében és. a győztes csoport hatalmi túlsúlyának megóvásában.

A *»békeszerződésekhez«* való merev ragaszkodás teszi szinte lehetetlenné a nemzetközi munkamegosztás gyakorlatához való közeledést, a háborús feszültséget tápláló gyújtóanyagok szaporításával. *A kényszerhelyzetben revánsra készülő, vagy arra gondoló s a revánstól rettegő fél egyaránt okulva a hosszú háború tapasztalatain, úgy kívánja felszerelni és működtetni nemzetgazdálkodását, hogy adandó esetben külső segítségtől elzárva sem hiányozzanak az élet megtartásához s a hadsereg üzemeltetéséhez szükséges javak.* Ezen az úton természetesen a gazdaságosság elvei csaknem a háborús kényszergazdálkodás mértékében szoríttatnak háttérbe. *A békeszerződések így alapozták meg az autarkia másik pillérét.* Itt kapcsolódik bele a gazdasági válság problémájába az u. n. világpolitika. Azonban amint a megújuló válsághullámok és a háború problémájának újra meg újra előtérbe kerülése mutatják: *nem lehet politikai oldalról maradandóan elzárni — katasztrófa felidézése nélkül — a gazdasági élet folyamatának természetes irány felé való törekvését!*

Ma már nyilvánvaló a békeszerződések teremtette helyzet tarthatatlansága, s *a revízió gondolata* — mint a mind veszélyesebbé váló nemzetközi feszültség enyhí-

tésének eszköze — mindinkább előtérbe kerül. Mégsem szabad túlzott reménykedéssel néznünk a közeli jövőbe. A békeszerződéseket könnyebb volt kierőszakolni, mint likvidálni. *A racionális elvek érvényesülése hozhatná meg a békeszerződések revízióját is. Csakhogy a hosszú háborúban teljesen felborult a gazdálkodás racionális alapja.* Az u. n. üvegházi termelési ágazatokhoz fűződő érdekeltségek védekezése s iUem utolsó sorban az új helyzet adott-ságaiban hatáskörhöz jutott állami bürokrácia speciális érdekei is nagymértékben megnehezítik a békeszerződések gyökeres módosításához vezető utak megépítését.

Az állami bürokráciának a, békeszerződések revíziójá-nak kérdésében betöltött szerepét teljesen elhanyagolják. Pedig — mint majd látni fogjuk — nemcsak a kiengesztelődés gazdasági akadályát: az autarkíát támasztja alá a bürokrácia, hanem a külpolitikai közeledés útját is keresztezi. Állítjuk: hogy a területekben megduzzadt, illetve újonnan felállított országokban az állami apparátus nagy mértékben akadályozza a, revíziót még akkor is, ha a lakosság nagy többségének életérdekei fűződnek ahhoz, hogy gazdálkodásuk, illetve munkalehetőségeik évszázados útját lezáró sorompók felnyíljanak, mert területek lekapcsolódásával kisebbednék az állami bürokrácia hatásköre, kisebb lenne az adóköri, stb. s így egy sereg állás szűn-nék meg.

Amikor megállapítjuk, hogy a békediktátumok módosítása az egész világ, s így a nemzetközi közeledés egyik nagy akadályának elhárítása, de legalább is Európa népei összességének döntően fontos érdeke ugyanakkor hangsúlyozni kívánjuk, hogy nem mérni engedményekre«, hanem a békeszerződésekkel kapcsolatos kérdések gyökeres rendezésére van szükség: egy olyan atmoszféra megteremtésére, melyben a nemzetközi kapcsolatok helyreállításának, a gazdasági egyensúlyhoz való közeledésnek politikai akadályai maradék nélkül eltüntethetők lesznek.

A jóvátétel

szerepét mindig túlbecsülték általában a válság felidézésében. Közvetlenül a békekötések után kétségbeejtő helyzetbe taszította a legyőzött államokat. Azonban csakhamar maguk a jóvátétel terheit kirovó államok voltak kénytelenek belátni, hogy a háború költségei nem hajthatók be a legyőzötteken s kényszerültek a terhek ismételt mérséklésére, majd moratórium engedélyezésére, végül a politikai jóvátételi fizetések teljes beszüntetésére. Pedig a jóvátétel a kártérítés mellett azt a célt is szolgálta, hogy megnehezítse a legyőzött államok talpraállítását.«

Németországban hivatkoztak annakidején a legtöbbször a jóvátételre, mint a német gazdasági válság legfőbb okozójára. Ha megnézzük, hogy *Németország a jóvátételi terhek fizetése alatt legalább annyi külföldi kölcsönt vett föl, mint amennyit a jóvátétel számlájára lefizetett* s figyelembe vesszük a kölcsönök visszafizetésének fokozódó nehézségeit, akkor még ezen a módon legjobban sújtott ország gazdasági válságát sem tudjuk a jóvátételi kötelezettségekből levezetni, annál inkább sem, mert tudvalevően Németország 1931. óta nem »törleszt« már erre a számlára.

Az kétségtelen, hogy a jóvátételi terhek nagy szerepet játszottak — különösen Németországban — a külföldi kölcsönök felvételénél, az állam-háztartásnak szolid keretből való kilendülésénél, a valuták összeomlásánál, mégis úgy látjuk, hogy jelentőségük ma már nem jelentős a válság elmélyülésében s a kibontakozás útjának megépítésében.

f) Az auforkia

problémájának vizsgálásánál le kell szögeznünk mindenképp, hogy *ez a folyamat sem a háborúban született*, önelátási törekvések érvényesültek mindazokban az országokban a háború előtt is, ahol a vámvédelem azt lehetővé tette, helyesebben: ahol az egyes termelési ágazatok a vámvédelmet a maguk számára ki tudták verekedni. A háborúban, illetve a háború után hatalmasan megerősödött autarkias folyamat tehát végeredményében mégis csak fokozati különbséget jelent a »békebeli« állapottal szemben.

E törekvések béke idején is végzetesen károsak voltak: mert ellentétben állottak a gazdaságosság elvével, megrontották a nemzetközi munkamegosztás érvényesülésének lehetőségeit, kiszolgáltatták a lakosságot a »védelemben« részesülő termelési ágazatok érdekeinek s végül — mint már íkorábban ismételtén rámutattunk — *fűtötték, fokozták a háborús feszültséget.*

Az autarkias folyamat megerősödésének két fő kútforrására mutattunk rá: az egyik az u. n. üveg-házi termelési ágazatokba elhelyezett tőkék és e helyeken dolgozók védekezése, a másik az elhibázott békeszerződések teremtette helyzetből táplálkozó háborús mentalitás. E két főtenyezőhöz csatlakozik egy el nem hanyagolható harmadik: (Íz autarkias gazdálkodásból következően hatalmasan megduzzadt állami bürokrácia igen nagyszámú kiszolgálóinak munkahely védelme.

Ezek az erők bátyázzák úgy körül az autarkia frontját, hogy szinte reménytelennek látszik annak megbontása.

Az önellátás azonban igen drága multság! Fokozatosan emészti, sorvasztja a nemzetgazdaság életerejét, különösen azokban az országokban, ahol a nyersanyagok nagy részét külföldről »kell« mindenáron beszerezni, vagy, mezőgazdasági termelési ágazatokat »kell« ugyancsak mindenáron üzemben tartani. Hol vagyunk már az »ott termelni mindent, ahol az a leggazdaságosabb« elvétől?!

A nyersanyagokért, a kölcsönös elzárkózások miatt mind nehezebben lehet áruval fizetni s így a valuták fedezetét szolgáló aranykészletek kelnek vándorútra. Az aranykészlet azonban nagyon hamar kiapad. Devizát kell tehát mindenáron szerezni! S megindul a legkétségbeejtőbb áruexport a dömping jegyében. Tudjuk, hogy a dömping sem mai kitalálás, de hogy egy-egy ország az egész áruexportját kínálja dömpingáron s hogy egyes kisállamok, ahol a lakosság nagy hányada a legkétségbeejtőbb nyomorúságban sínylődik, mondjuk a gazdag Anglia lakosságát nemcsak táplálják a belföldi árak feléért-harmadéért élelmezési cikkekkel, liánéra a mesterséges export támogatására még külön adókkal is drágítsák a nagytömegek számára amúgy is nehezen hozzáférhető cikkek árait, erre a sokat kárhozottat »liberális« világban mintha sokkal ritkábban találnánk példát. A mind nehezebben megvásárolható nyersanyagokért »kell« — amint látjuk — ilyen módon is erőltetni az exportot.

Hogy az autarkiában milyen mértékben szorul a gazdaságosság elve háttérbe, azt csak egyetlen példával kívánjuk demonstrálni: Amikor a búza világpiaci ára 6-8 pengő volt, ugyanakkor a mezőgazdasági önellátást erőltető államok 30-40 pengős árat tartottak fenn mesterségesen, sőt az egyik nagy országban holdankint cca 1500 pengő költséggel mocsarakat csapoltak le, hogy a világpiaci ár többszöröséért állíthassanak elő gabonát.

Jellemző a közvélemény gazdaságpolitikai tájékozatlanságára, hogy a világsajtó nagy elismeréssel kommentálta, hogy az illető ország kormánya »megnyerte a gabonacsatát« s alig akadt hang, amely feladta volna a kézenfekvő kérdést: mibe került ez a »diadal« s az így investált tőkék elvonása nem okozott e nagyobb károkat ott ahonnan elvonták azokat, s hogy miképpen amortizálódhatnak a lecsapolási munkálatokba fektetett tőkék s hogy nem volna e egyszerűbb 8 pengőért vásárolni gabonát a belföldi mesterségesen fenntartott 35 pengős ár helyett? Nem is beszélve arról, hogy ugyanebben az országban a »gabonacsata« megnyerése utáni évben rendeleti úton csökkentették a gabonával bevethető területeket. Ugyanezek az esetek ismétlődnek meg az ipari oldalon is.

A veszteség azonban nemcsak a horribilis árdifferenciákban jelentkezik, hanem ott is, amikor az exportlehetőségeikben károsodó mezőgazdasági államok elzárkóznak az iparcikkek importja elől, vagy megfordítva: amikor

az ipari államok nem engedik be »retorzióképen« a mezőgazdasági termékeket.

Általában az autarkia frontján ugyanúgy halljuk minduntalan, mint a fegyverkezésnél, a háborúra való készülődésnél: hogy »védekezésből« kénytelenek ezt az utat járni.

A gazdaságosság bázisáról lecsúszott — illetve annak ellenére üzembe helyezett — termelési ágazatok minduntalan a közület segítségére szorulnak, akár közvetlen, akár közvetett támogatás: prémiumok, vámok, stb. formájában. Ugyanakkor, amikor egyes kormányok az össz-lakosság terhére juttatásokkal támogatják az »ívegházi« alakulatokat, saját maguk is sok esetben igénybeveszik e vállalatokat, illetve a védett termelési ágazatok érdekképviselőit, szervezeteit anyagi vonatkozásban. Ilyen módon összebonyolódva, szinte áttekinthetetlen az állami apparátus és a termelés viszonya. E bonyolult viszony következtében teljesíthető igen nehezen az a követelés: hogy a kormány »járjon el, rendszabályozza meg a kartelleket«. Sokkal helyesebb tehát a figyelmet itt is az alapra: a kartellek alakulását és működését lehetővé tevő monopóliumokra, vámmokra irányozni, inerte az egyedül célravezető »rendszabály ozcis« szerintünk — csak a kivételes helyzetet lehetővé tevő okok kiküszöbölése lehet.

Az kétségtelen, hogy amilyen mértékben nem tudnak az egyes termelési ágazatok »védelem«, illetve »segítség« nélkül megállni, olyan mértékben nyomul előtérbe a gazdasági életben a segítségnyújtásnak eszközlője: az állami apparátus, melynek növekvő befolyása ellen hiába való minden küzdelem addig, amíg az önellátás gazdaságpolitikája az uralkodó irányzat a nemzetgazdaság életében. A nyersanyagellátástól kezdve a behozatal és kivitel »ellenőrzéséig« sőt az egyes vállalkozások alapítási lehetőségéig minden a kormányzati tényezők kezében folyik össze. A nemzetközi árucseré elsorvadását ugyancsak a kormányok törekszenek kiperírozni, persze nem a kereskedelem természetes útvonalán, hiszen azt a kereskedelem egyszerűbben el tudná intézni, hanem a külpolitika mesterséges kapcsolatain, útkanyargóin keresztül.

Sajnos, a külpolitikai szövetkezés nem a gazdasági egymásrautaltság vonalán épül ki s így a csak mesterségesen fenntartható árucseré igen kétes értékű eredményt jelent a gazdálkodás számára.

Az árucserének a külpolitikai »vonalvezetés« útjára való kényszerülése azt a veszélyt is jelenti, hogy a termelésnek egy része egy olyan labilis alapon rendezkedik be, melyet a külpolitika igen gyorsan bekövetkező irányváltozása már ól-holnapra kiránthat alá.

Nem is beszélve arról, hogy a mindenképpen kívánatos nemzetközi gazdasági kiegyenlítődés útját elzáró gátakat emelik, erősítik a mesterséges exportra beállított üzemek. *De hiába minden mesterkedés!* Az önellátás erőltetése olyan mértékben emészti fel a nemzetgazdaság életerejét, hogy a termelés gépezetét mind nehezebben, sőt — amint látjuk — a legkétségbeesettebb kapkodással lehet csak egyes országokban üzemben tartani. Számottevő *külföldi kölcsönre* ezek az államok épen *irracionális gazdaságpolitikájuk miatt nem számíthatnák*, nem lehet tehát a bajokat ezen az úton továbbra elkendőzni. A *közterhek* a hatalmasan megnövekedett *bürokrácia* fenntartásában, a »segítségre« szoruló termelési ágazatok támogatásában, a helyzet »enyhítését« célzó *közmunkák* finanszírozásában, az állam megnövekedett szociális tevékenységének ellátásában, azelőtt soha el nem képzelt mértékben emelkedtek. Mind nagyobb nehézségbe ütközik e terhek beszedése s így az államháztartás egyensúlyának biztosítása.

Az irracionális termelési irányzat következtében amúgy is tőkeszegény országokban — külföldi kölcsönre nem számíthatva — ismételen belföldi kölcsönökkel törekszenek az államháztartás ingadozó mérlegét kiegyensúlyozni s az akadozó termelést (ó, perpetuum mobile!) nekilendíteni, »bekurblizni«. Ezek a kölcsönök mintha igazolnák azt a pesszimiztikusnak látszó megállapítást, hogy:
végeredményében a nemzeti vagyont, pontosabban a lakosság vagyont eszik fel az autarkiak.

A mind nyomasztóbbá, kétségbeejtőbbé váló gazdasági helyzetben — érthetően — szinte hisztériás ideges-ség vesz erőt a lakosságon.

A folyton fogyó kenyér, a mind nehezebben megszereshető, vagy megtartható munkahely problémája élezi ki a társadalmi, faji és felekezeti »ellentéteket«. Ha a kenyér, a munkahely az autarkia-ban nem szaporodik, akkor nem szabad csodálkoznunk azon, ha mind élesebben merül fel a kérdés: kinek van jussa az élet megtartásáért versenyző egyének közül a zárt számban levő munkahelyekhez?! S azt is természetesnek kell Ipartanunk, hogy mindjobban kiéleződik a fiatalok-öregék problémája is. (neokannibalizmus!).

Hogy e kétségbeesésből természetesen következő nyugtalanság pozitív megnyilvánulásait burkolt, vagy nyut diktatúrával fojtják-e el a kormányok, hogy így a rendkülső formáit biztosítsák, az a lényegen mit sem változtat.

Nem tartozik szorosan tárgykörünkhöz s így nem is taglalhatjuk, de kézenfekvő az a megállapítás, hogy a »demokrácia« azért mondott nagyrészből »csödöt«, mert az emberek szabadságjogok birtokában nem volnának hajlandók eltérni az autarkia teremtette képtelen állapotot.

Az autarkia mesterségesen összeszűkített kereteibe nem férnek bele a szabadságjogok. Ha a kormányzat »diktál« af gazdasági élet minden területén, akkor *diktálnia kell* az »irányítást« megzavarható politikai fronton is. Erre gondolva állíthatjuk, hogy: *a gazdasági autarkia politikai szerkezete — nevezhetik: fasizmusnak, nemzeti szocializmusnak, bolsevizmusnak — logikusan a politikai diktatúra.*

Szinte érthetetlen, hogy e szerintünk természetes folyamat mennyire ismeretlen a politika világában. *E probléma közgazdasági vonatkozásai miatt — szerintünk — mind reménytelenebbül vívják elkeseredett harcukat az egyes politikai pártok: a szabadságjogokért, egy olyan politikai szerkezet visszaállításáért, megtartásáért, vagy bevezetéséért, mely a gazdasági szabadság gondolatvilágán s annak részbeni gyakorlati érvényesülésén épült föl s hitünk szerint csak az igazi liberalizmus gazdasági szerkezetén állhat csak meg maradandóan.*

Jellemző a valóság csaknem teljes félreismerésére, hogy egyes politikai pártok egyrészt a gazdasági megkötöttségek fokozását, a termelési tényezők »erélyes megrendszabályozását«, másrészt a politikai szabadságjogok kiterjesztését követelik.

A szabadságjogokat szerintünk a gazdasági megkötöttségek feloldásával, természetesen a külön kedvezések teljes megszüntetésével s így az autarkia bontásával lehet csak idő- és értékállóan megvalósítani, illetve megtartani és tartalommal telíteni.

A politikai pártok állásfoglalásainak megítélésénél, illetve megértésénél mérlegelnünk kell az autarkiában védett termelési ágazatokban működő nagy tömegeknek primitív életvédelmét, a pillanatnyi hatásra pályázó jeliszavak felelőtlen versenyét, általában a nagy tömsgek gazdaságpolitikai tájékozatlanságát, valamint a pártpolitikai versengés sok egyéb tényezőjét.

Az autarkia vak elzárkózásában természetesen nagyban megerősödik a nacionalizmus. Az új nacionalizmusnak mesterségesen szított lobogásában elégnak a humanitásnak, a nemzetek egymásrautaltsága felismerésének ideáljai. így nem csudálkozunk azon sem, hogy az autarkiában vergődő egyik nagy birodalomban, a humanitásnak, az emberi egyenértékűségnek, egyenjogúságnak vallásával, a keresztyén vallással szemben, a nemzeti elfogultság gondolatvilágával sokkal inkább azonosítható nemzeti vallás felújításának gondolata kerül előtérbe!

A nemzetközi munkamegosztás elsorvadása, az autarkia zárt gazdálkodása, kellett, hogy sorvasztóan hasson arra a még csak fejlődésben lévő ideológiára: mely a nemzetek, a népek egymásrautaltságát, egyenjogúságát, egymásmellé-rendeltségét hirdette.

Amint az elmondottakból kitűnik, megegyezünk azokkal, akik *az autarkias gazdasági formát* nemcsak gazdaságellenesnek, s így *végzetesen károsnak*, hanem az egyensúlyi állapot megközelíthetése nagy akadályának, s *a háborús feszültség egyik legfőbb tényezőjének látják*. De amint a már korábban kifejtett gondolatokból kiviláglik: *mi az autarkia lebontásán túl kívánunk menni, az alapvető hibák maradék nélküli kiküszöbölése felé.*

Az vitathatatlan, hogy az autarkia lebontása nagy közeledést jelentene, a gazdaságosság elvének érvényesülése, a háborús feszültség enyhülése s végül az alapvető hibák kiküszöbölése irányába.

A vámok,

mégpedig a *»védővámok«* voltak az autarkias törekvéseknek már korábban is az eszközei, támogatói, melyeket *»meg kell védeni nemzeti gazdaságunkat«* jelszóval szokásos életbeléptetni, megvédeni és fejleszteni. Valóban minduntalan halljuk, hogy bizonyos vámok bevezetése s a meglévők emelése a *»nemzeti termelés«*, tehát közvetlenül vagy közvetve az egész nép érdekében áll. Hiszen — mint mondják — *új munkaalkalmak keletkeznek* ilyen módon s az így munkához jutottak keresetükkel élénkítik, táplálják a gazdasági élet vérkeringését, de mindenekfelett életlehetőséghez jutnak a védett termelési ágazatok munkásai.

Ha pedig egyesek, mindenáron akadékoskodva, ezúttal is firtatni kezdik, hogy: *vajjon ez a segítség valóban az összlakosságnak, vagy csak egyeseknek, vagy csoportoknak szolgálja érdekeit?*, azokat statisztikai adatok halmozásával vélik fölényesen elintézni.

Hogyne intéznék el e makacskodókat könnyedén, amikor a mindenki előtt nyitva álló statisztikai adatok napnál világosabban igazolják, hogy mennyi ezer ember jut épen a vámvédelem következtében munkához. Ismerjük ezeket a statisztikákat, de csak akkor tudnók azokat megalapozottnak hitt állásfoglalásunk módosításánál figyelembe venni, ha láthatnók *azokat a statisztikákat is, amelyek azt mutathatnák ki, hogy mennyi munkahelyet szünt meg a fokozott vámvédelem.*

Még azt is kétségbevonjuk, hogy egyenlő érdeke fűződik a vámvédelmet élvező érdekcsoportnak és — a védett termelési ágazatokban dolgozó alkalmazottaknak és munkástömegeknek a vámmonopólium fenntartásához. A vámmonopóliumot élvező termelő, illetve tőkés a vám lebontásával *a kivételes helyzetből keletkező profitját* elveszítené, míg a munkás a mesterségesen lekötött tőkék más helyre való vándorlásán keresztül más termelési ágazatnál helyezkednék el. Helytelenül s nem minden tendencia nélkül tolják előtérbe valamely *»üvegházi«* termelési ága-

zat, vagy üzem védelmében az X ezer alkalmazott és munkás kenyérproblémáját. Mindig meg kellene vizsgálni, hogy az így alkalmazott létszámmal szemben, mennyi munkahely vész el más oldalon, épen az »üvegházi« termelés védelme, fenntartása következtében.

Miképen vesznek el ezen az úton a munkahelyek?

- a) a vámvédelem elvonja a tőkét olyan helyekről, ahol azok a közgazdaság szempontjából produktívabban volnának felhasználhatók, s így a tőkék olyan termelési ágak felé tódulnak, ahol a vámvédelem a termelőknek többlet nyereséget juttat.
- b) »megvédi« az illető termelési ágazatot, üzemet termelése minél gazdaságosabbá tétele kényszerétől,
- c) emeli a termeivények árait,
- d) a lakosság magasabb árat fizetve az árúcikkekért, kevesebbet vásárolhat más cikkekből, tehát csökken a fogyasztás, s így a termelés,
- e) a vámvédelem »retorziókat« provokál ki s így elvész más termelési ágazatok exportlehetősége.

Mindezeket végiggondolva állítjuk, hogy: a vámvédelem sokkal több munkahelyet szüntet meg, mint amennyi. »teremt«.

Ha most mégis végiggondoljuk a vámok szerepét a nemzetközi árucseré megromlásában, a háborús feszültség fokozásában, a kartellek alakulásában és működésében, akkor világosan látjuk káros szerepüket.

Fontosnak tartjuk annak leszögezését, hogy a vámvédelmet, általában a vámokat nemcsak mai »túlzott« mértékükben, hanem »bizonyos határokon belül« is végzetesen károsaknak tartjuk.

g) Az állami beavatkozás

kérdése körül régóta folyik a vita. Az elvi oldalon folyó disputa eredményétől függetlenül a gyakorlatban mindennél nagyobb lépésekkel nyomul előre az intervencionizmus. Ha e folyamat erősödésével párhuzamosan tapasztalhatnánk a válság enyhülését, akkor meghajolnánk a tények előtt, sőt harcba szállanánk az állami irányítás minél teljesebbé tétele mellett. A válság azonban, a mind teljesebbé váló állami mindenhatóság ellenére — amint a liaborús feszültség is mutatja — enyhülés helyett, inkább kiélesedik.

Mielőtt megvizsgáljuk, hogy van-e szerepe és milyen mértékben a fokozódó állami beavatkozásnak a válság elmélyülésében, meg kell állapítanunk, hogy az egyes társadalmi rétegek mind nyomatékosabban sürgetik a kormányzat segítségét.

Az »államtól« azt kívánják többek között: hogy egyrészt csökkentse az adókat, másrészt nyújtson anyagi támogatást az egyes társadalmi rétegeknek, védje me a vámokkal s segítse prémiumokkal

az egyébként életképtelen termelési ágazatokat; »törje le« az árakat; védje meg az »árrombolóktól« a termelést; nyújtsa »olcsó« hitelt, csökkentse a kamatlábat, törölje a régi adósságokat s segítse elő a tőkeképződést, stb.

Az egymásnak ellentmondó követelések s általában a kormány segítségéért való könyörgés fokozódása egyrészt a válság elmélyüléséből keletkező kétségbeesésben, másrészt abban a naiv hitben gyökereznek, hogy az állam valamely kimeríthetetlen segélyforrással rendelkezik s csak a kapacitáció erején, illetve a kormány jóindulatán múlik, hogy megnyissa bőségszaruját, vagy abban az egyáltalán nem naiv hitben, hogy az »állam« a kért támogatást másoktól, — a kormányzat kezétől távolabb álló rétegektől — veszi el. A valósághoz az utóbbi felfogás jár közelebb.

Az »állam«, helyesebben a kormány t. i. nem adhat másképpen sem egyéneknek, sem egyes rétegeknek anélkül, hogy a juttatást ne másoktól, ne más rétegektől vonná el a másik oldalon. A kormány tehát nem szaporíthatja a munkaalkalmakat sem abban a formában^ ahogyan általában elképzelik, mert az általa indított munkálatok végzéséhez szükséges tőkét más munkálatok végzése lehetőségétől kell elvonnia. Amint majd látjuk a közterheknél is, az állam fogyasztást szüntet meg az adók beszédével s a beszédett összegből táplálja az új munkaalkalmat, vagy pedig kölcsönt vesz fel s akkor annak törlesztése és kamatai terhelik a lakosságot. Mint ahogyan a lakosságot terhelik: a vámok, s mindazok a támogatások, melyek az egyes társadalmi rétegek, vagy. foglalkozási ágak megsegítésére irányulnak.

Az állam t. i. nem teremthet új tőkét, hanem csak a meglévőket tolhatja át, »irányíthatja«. Ez az »áttolás« azonban igen nagy adminisztratív költséggel jár. Az »állam« tehát minél több segítséget nyújt, annál súlyosabb terheket ró ki, s a beszédés és a kiosztás költségei annál nagyobb százalékát emésztik fel az így közvetített tőkének s így végeredményében nemhogy új tőkét nem állít a termelés szolgálatába ez a folyamat, hanem a meglévőket is csökkenti.

Azaz a naivitással, hogy az adminisztratív költségek visszakerülve a gazdasági élet vérkeringésébe, felfrissítik, élénkítik azt, le kell már egyszer számolnunk! Jellemző közgazdasági kultúránkra, hogy ezt a naiv tételt sokszor nem is a közvetlenül érintett közalkalmazottak hangoztatják elsősorban, hanem a közterhek alatt roskadozó rétegek érdekképviselői és politikai pártjai. Ez is. egyike azoknak a divatos jelszavaknak, melyek annak köszönhetik népszerűségüket, hogy akik hangoztatják és akik magukévá teszik, nem gondolják végig állításuk kon-

zekvenciáit. T. i., ha az adminisztrációs költségek élénkítik a gazdasági élet vérkeringését és így új munkaalkalmakat teremtenek, akkor törekedni kell arra, hogy az e célra fordított összegek minél nagyobbak legyenek, hogy a munkaalkalmak még jobban szaporodjanak. E sokat hangoztatott jelszóról is rögtön kiderül annak képtelensége, amint a logika mérlegére vetjük. Nyilvánvaló, hogy a közületi adminisztráció azonkívül, hogy rengeteg idejét emészti fel a termelési apparátusnak, egy nagy, csak fogyasztórétég eltartásával nyomasztó mértékben emeli a termelés rezsitételét: s ugyancsak nyilvánvaló, hogy, azt a pénzt, melynek elköltésével »élénkítik« e fogyasztók a közhiedelem szerint a termelést, előbb ugyancsak a termeléstől vonták el, tehát *nem új tőkét ömlesztenek bele a gazdasági élet vérkeringésébe*. Egyébként teljes mértékben tisztában vagyunk azzal, hogy a közfunkciók végzéséhez feltétlenül szükséges adminisztrációt el kell tartania egy-egy ország gazdaság leletének. Csak *az ellen tiltakozunk, hogy a gazdasági élet virulása előmozdítójának állítsák be az állami adminisztráció költségeit, sőt mi több: annak fokozását*.

Ha helytálló az a megállapításunk, hogy az »állam« nem adhat polgárainak anélkül, hogy azt előbb vagy utóbb valamilyen formában tőlük be ne szedte volna, akkor *igen kétes értékűnek kell tartanunk azokat a kísérleteket, melyek a válságot közmunkákkal kívánják enyhíteni*. A közmunka, csak akkor enyhítheti végeredményében a munkanélküliséget, ha az lukratív, tehát a gazdaságosság elvén nyugszik. Ellenkező esetben a munkanélküliség nem-hogy apadna, hanem növekszik. Hogy az egyes politikai pártok mégis követelik a »nyomorúságot enyhítő« közmunkákat, az egyrészt a tömegek rokonszenvéért vívott versenyben, másrészt e gondolkör alapos megvizsgálásának hiányából magyarázható. Nem gondolják végig, hogy amikor a közület a közmunkák végzéséhez szükséges tőkét beszedi, legalább is annyi, de rendszerint több fogyasztási, illetve termelési lehetőséget szüntet meg, mint amennyit teremteni tud.

Nem állítjuk természetesen, hogy nincs szükség közmunkák elvégzésére. Tudjuk, hogy bizonyos munkálatok végzése, illetve *a közösség érdekeit szolgáló alkotások megvalósítása a közületek hatáskörébe tartozik. Csak itt is alapvető elvünknek: a gazdaságosság elvének szigorú alkalmazását tartjuk szem előtt, épen a munkára váró, éhező milliók érdekében!*

Nyilvánvaló, hogy azok a — legtöbbször a közvélemény nyomása alatt — *mindenféle létesülő nagyarányú közmunkák elgondolásának már alapjánál hibás elvből indulnak ki akkor, amikor nem a szükségességet s nem a befektetett tőkék gyümölcsözési lehetőségeit tartják szem előtt, hanem a tüneti gyógykezelés egyik gyógyszerének*

alkalmazzák. Hogy az ilyen módon a termeléstől elvont összegek, kiegészülve a közbeiktatott adminisztráció költségeivel, milyen, ha nem is szembeötlő, de annál veszélyesebb károkat okoznak az ország egész gazdasági életében, azt igen kevesen kutatják. Egyelőre jobbról és balról egyaránt, a válság fokozásától felzaklatott tömegek, pártok és érdekképviseltek új, meg újabb közmunkák kiírását követelik a közületektől.

A mi véleményünk szerint: *az e szellemben fogant közmunkák végeredményében fokozzák és nem enyhítik a munkanélküliséget.*

A közüzemeknél ugyancsak azt kell néznünk, hogy az ott lekötött, — tehát más helyen fel nem használható — tőkék a gazdaságosság elveinek figyelembevételével kezeltenek-e, vagy sem. *A közösség pénzével létesített üzemeknél fokozott mértékben kellene a fenti szempontnak érvényesülnie!*

Amint kitűnik, a közfelfogástól eltérően vizsgáljuk az »állam« közvetlen gazdasági tevékenységét, annál is inkább, mert *e folyamat rohamos fejlődésének magyarázatát az általunk végzetesen károsnak tartott autarkiában találjuk főképen, tehát mint egy kóros állapotnak a tünetét nézzük.*

A válság arányainak tudatában s látva a nagy gondolati zűrzavart, nem csodálkozunk azon, hogy az egyes foglalkozási ágazatok, társadalmi rétegek mind fokozottabb mértékben követelik a kormányzat segítségét, beavatkozását s hogy végül, mint az állami mindenhatóság beteljesedése: a »tervgazdaság«, vagy az »irányított« gazdasági rendszer kérdése kerül előtérbe.

Nincs terünk arra, hogy a közületi gazdálkodás lélektanával foglalkozzunk s rá tudjunk mutatni azokra a momentumokra — a személyes felelősségérzet teljesebb kikapcsolási lehetőségére, stb. — melyek miatt *a közületi gazdálkodásban már eleve nehezebben érvényesülhet a gazdaságosság elve, mint a magángazdaságban.* De szerintünk nincs is szükség ennek bizonyítására, mert az ez irányú panaszok minden országban általánosan tapasztalhatók. *A »Csáky-szalmája«, közmondás és testvérszólamai mindenfelé megtalálhatók.*

Mi a közületi gazdálkodás módját, eredményeit vizsgálva nem hisszük, hogy e folyamatnak a »tervgazdálkodásban« való kiteljesedése lehetne a válság megoldása. *Nem tudjuk, hogy miképpen képzelik el a demokrácia alapjain állók az állami apparátus gazdálkodását? Akik a politikai diktatúra hívei, azok legalább azt tudják, hogy a központi hatalom meghallgatása nélkül intézi a gazdasági ügyeket is.*

A személyes felelősségtől való menekvés könnyebb lehetősége mellett vegyük még figyelembe azt is, hogy *az állami apparátus sehol sincs és nem is lehet egy objek-*

tív, ideálisan elképzelt csoport kezében. De ha el is képzelünk egy olyan állapotot, amikor a politikai pártok mindegyike a legideálisabb célkitűzésekkel áthatott s így a pártvezetőségek függetlenek tudnak maradni a kortesek és párttagok személyes érdekeitől, valamint az ország gazdasági hatalmasságaitól, még akkor sincs semmi garancia arra nézve, hogy helyes irányba vezeti-e az uralmon lévő párt, vagy pártcsoport, az ország gazdálkodását. Hát még a fennálló körülmények között!

De nézzük csak meg, *hogyan nézhet ki a »tervgazdálkodás«, a parlamentáris rendszerben: Nem képzelhető el másképpen, minthogy az uralmon lévő párt, vagy pártcsoport az általuk képviselt társadalmi, illetve foglalkozási kategóriák kívánsága szerint »irányít«.* Tehát egyszer a mezőgazdasági, máskor az ipari, vagy egyszer a polgári, máskor a munkásrétegek pártjai kerülnek uralomra s az »irányítás« a különböző rétegek kívánságai, érdekei szerint módosul. Ha pl. a *szociáldemokrata párt* kerül uralomra, akkor programjához híven »szocializál«, a *nemzeti szocialista párt* »nacionalizál«. Elképzelhető, hogy a következő választáson olyan pártcsoport kerül ki győztesén, amelyik *deszocializál*, illetve *denacionalizál*. Úgy véljük, *nehezen képzelhető el a gazdálkodásnak zavartalan folyása, ha ilyen módon rángatják előre, hátra, jobbra és balra?* Nem volna-e helyesebb az állami beavatkozás kérdésénél elsősorban azt vizsgálni meg, hogy milyen elvek irányában lehet egyáltalán a kormányzati beavatkozás valóban a közösség érdekében álló?

Mi egy elképzelt ideális állapotban, »légüres térben« villantottunk ra a politikai pártok szerepére a gazdaságpolitikában. A valóság igen elriasztó. A politikai szempontok mind erősebben érvényesülnek a közgazdaság életében. S a politikai szempontoknak mind sűrűbben esnek áldozatául a közgazdasági érdekek. *A pártpolitikai szemlélet azt vizsgálja, hogy miképpen hat valamely gazdasági javaslat, programmpont az általa képviselt, vagy meghódítani kívánt rétegre.* A parlamentek tagjai egyébként is nagy általánosságban teljesen járatlanok a közgazdasági kérdésekben. De ha járatosak volnának is, még az sem jelentené azt, hogy a pártérdekek és a közgazdasági érdekek ütközésénél a gazdasági szempontok győznének. Egyébként úgy hisszük, nyilvánvaló, hogy *a politikai pártok versengése nagyban alátámasztja a tüneti gyógykezelés előretörését.*

Az egyes politikai pártok pro grammjait vizsgálva, egyenesen elrémítő még gondolni is arra, hogy e programok szerkesztői és hirdetői dönthetnek a lakosság életérdekeit súlyosan érintő gazdaságpolitikai javaslatok fölé.

Az állami beavatkozással szembeni kritikai állásfoglalásunkban nem zavar bennünket, hogy azoknak a válla-

latoknak, — melyek a kormányzat segítségének, főképen a vámvédelemnek köszönhetik »virulásukat« — vezetői is tiltakoznak a kormányzati beavatkozás ellen. Az ő tiltakozásukat nem vehetjük komolyan. T. i. *ha az egyik oldalon igénybe veszik a kormány segítségét, akkor nem szabadna csodálkozniuk azon, hogy logikusan mélyül el az állami beavatkozás, s vetődik fel a kérdés: milyen alapon szabhatják meg a monopolhelyzetben lévő vállalatok vezetői önkényesen, »szabadon« a maguk és alkalmazottaik jövedelmét s hogy a vállalati nyereségeket mondjuk állampapírokba fektetik-e vagy sem. Még azon sem szabad csodálkozniuk, hogy e vállalatok alkalmazotti létszámába, az ott dolgozók munkahelyeinek megtarthatásába s az új alkalmazottak felvételébe, stb. mindinkább beleszól a kormány.*

Amint látható, mi *az állami beavatkozásnak mai formáját károsnak tartjuk s a kibontakozást épen azért nem tudjuk e folyamat kiteljesedésének útján elképzelni.*

Ha még rámutatunk arra is, hogy a kormányzati beavatkozás nemcsak ott hat károsan a gazdasági élet menetére, amikor hatalmas tőkéket von el a munkalehetőségektől, az állami gazdálkodás menetének biztosítására a közmunkák és a közüzemek táplálására, stb., hanem ott is, amikor *a magánkézben lévő tőkék egy nagy részének lehetővé teszi, hogy ne ott helyeződjék el, ahol egyébként a leggazdaságosabban volna forgatható, hanem az állami úton biztosított nagyobb nyereséget jelentő monopolvállalkozásokhoz tolódhassanak át.*

Felmerül végül a kérdés: hát az állam, illetve a kormányzat egyáltalán ne avatkozzon be a gazdasági élet menetébe? Hagyja az »erőseket« szabadon működni s ne védje meg a »gyöngéket«? *A kormányzatnak igenis be kell avatkoznia s erős kézzel kell belenyúlania a mai képtelen állapot dzsungeljébe!* Csakhogy az intervenciónak szerintünk, egészen más elveken kell felépülnie.

Az állami apparátusnak nem az a hivatása, hogy maga gazdálkodjon, pereskedjen. De még az sem, hogy a különböző csoportoknak, rétegeknek, egyéneknek az összalakosság rovására külön kedvezések nyújtson. A kormányzatnak épen az a hivatása, hogy megakadályozzon már eleve minden olyan lehetőséget, mely akár egyéneknek, akár csoportoknak előnyöket biztosíthat másokkal, más csoportokkal szemben. Mivel a gazdasági és társadalmi élet telítve van a különböző kiváltságok sorozatával, szerintünk azokat kell lebontania a kormányznak. A gazdasági oldalon legelső sorban a monopolhelyzet minden formáját, legyen az hely, vám, jogi, hatalmi, stb. monopólium. Be kell tehát avatkoznia a kormányzatnak: meg pedig a gazdasági élet vérkeringését elszorító meg-

kötöttségek lebontásának irányában.

Egy ilyen irányú beavatkozás céltudatos lefolytatása után úgy hisszük, igen szűk körre szorítkoznék az állam tevékenysége, *s ha igaz az, amit az előző fejezetekben bizonyítani törekedtünk, hogy a válság kórokozói a gazdasági élet vérkeringését, szabad áramlását megrontó, elszorító megkötöttségekben keresendők*, akkor elhallgatnának azok a jajszavak, melyek a közület segítségéért hangzanak el minden irányból. Ehhez azonban elsősorban az szükséges, hogy a közvéleményben tudatosodjanak azok szempontok, melyek a kormányzatot az általunk kívánt irányba elindíthatnák.

h) A közterhek,

amint láttuk, a fokozódó állami beavatkozással együttesen növekedtek meg, azeelőtt elképzelhetetlen mértékben. *Szerepük* — tekintettel arra, hogy a legtöbb országban a nemzeti jövedelemnek 50-60, sőt 70-80%-át teszik ki — *döntő jelentőségű a válság elmélyülésénél*, mégpedig nemcsak a terhek nagysága, hanem — amint látni fogjuk — hibás alapokon való felépülésük miatt is.

A közteher a nemzetgazdálkodás rezsitétele s mivel szerintünk a közgazdálkodásban ugyanazok a gazdasági elvek mértékadók, mint a magángazdálkodásban, a *rezsinek minél szűkebb keretek közé való szorítása volna természetesen szükséges*. Hogy nem ez a »természet-szerű folyamat érvényesül az adózás területén, az mindnyájunk előtt ismeretes. S erős a gyanúnk, hogy nagyrésztben épen azért léphette át az adóztatás a józanul meghúzható legszélső határt is, mert a közvéleményt egyáltalán nem hatja át annak tudata, hogy a közgazdálkodásban ugyanazok a gazdasági elvek szerint kell eljárni, mint a magángazdálkodásban.

Az egyes társadalmi rétegek elviselhetetleneknek tartják ugyan saját adóterheiket, de a többi kategória ezirányú megterhelését nemcsak közönyösen nézik, hanem a legtöbbször azok emelésére buzdítják a kormányzatot.

Hogy mennyire tisztázatlan e fogalomkör a közvélemény előtt s hogy milyen mértékben nincsenek az emberek tudatában annak, hogy az adók áthárulása miatt egyáltalán nem biztos, hogy azok viselik, akikre kivetik, hogy a közterhek *az áthárítás következtében döntően kihatnak az áralakulásra, és a fogyasztás mértékére, tehát a termelésre és így a munkalehetőségre*, azt abból is megállapíthatjuk, hogy az egyes kategóriák elárasztják a kormányokat olyan természetű követelésekkel, melyek teljesítése csak a közterhek újabb emelése s a fent jelzett drágulási, stb. folyamat elmélyülése árán volna csak teljesíthető.

De még inkább jellemzi a közvélemény tájékoztat-

lanságát, hogy általában az *egyenes adók* ellen harcolnak s a sokkal súlyosabb *közvetlen terheket*; még pedig a *fogyasztási, forgalmi adók, vámok*, stb. adónemek ellen sokkal ritkábban emelnek szót. *A közvetett adóztatás homályban maradása következtében hiszik a nagy tömegek, hogy az adó inkább a, jómódúak, a »gazdagok«, problémája, hiszen a legszegényebb rétegek alig adóznak valamit.*

Az adóathárulás folyamatának és a közvetett adózás jelentősége kellő ismeretének hiányából magyarázható, hogy a széles tömegek pártjai nem a közterhek általános leszállítására, hanem a »gazdagok« adóinak fokozott emelésére^ koncentrálnak erejüket. Azért harcolnak az »adómentes létminimumért, mert nem látják tisztán, hogy az adóathárulás és a közvetett adózás következtében éppen a legszegényebb néprétegek közterheinek egy egészén kicsi töredéke csak az egyenes adó, viszont e rétegek viselik a közvetett adók oroszlánrészét.

A helyes adózásnak négy főkövetelményét állította fel a klasszikus közgazdaságtan:

a), Az adó ne gátolja a termelést, b) ne legyen áthárítható, c) az adórendszer egyszerű, áttekinthető, könnyen kezelhető legyen s így minél kisebb munkával, költséggel járjon kivetése és behajtása, d) az adó ne legyen korrumpálható.

Hogy a mai adórendszer szörnyű súllyal nehezedik a termelésre s annak működését gátolja, kapacitását nagymértékben csökkenti; mondhatnók: *bünteti a vállalkozást, azt általánosan régóta vallják a szakemberek.*

Hogy mit jelent az áralakulás, a fogyasztás s így a munkalehetőség szempontjából a közteher, azt pár megdöbbenő — hozzánk közel fekvő — adattal kívánjuk bemutatni:

Budapesten a fehér kenyér áránál 72%, a sertéshúsnál 69%, a gyapjúposztónál 64% izzólámpánál 77%, a téglánál 69%-ot, a petróleumnál 62%,

bérházépítésnél 61/-ot jelent a közteher!!!

Az adóztatásnak ilyen megdöbbenő arányánál felvetődik a kérdés: érdemes-e, de lehet-e egyáltalán vállalkozni? Lehet-e csodálkozni azon, hogy a tőkék visszahúzódnak a termeléstől, illetve nem tudnak új tőkék keletkezni?

Amint láthatjuk: *a közteher a drágulás legfőbb tényezője* s mint ilyen, végzetesen csökkenti a fogyasztást s *valósággal irtja a munkahelyeket.*

A vállalkozás természetesen az áraknál beszámítja a közterheket, igyekszik tehát azokat a fogyasztórétegek vállára áthárítani, s így a »mammutvállalatokra« kivetett adók a lakosság széles rétegeit sújtják.

A lakosság széles rétegei fizetik meg szerintünk a hatalmas vállalatokra kivetett adokat is, még-

pedig: először ott, amikor drágán vásárolnak, másodszor ott, amikor a magas ár miatt kisebb a fogyasztás, tehát kevesebb a munkaalkalom s így alacsonyabb a munkabér: úgy összességében, mint vásárlóértékében. Végül tehát épen a fogyasztás lehetőségéből úgyszólván kizárt munkanélküli sereg viseli a legnagyobb mértékben e folyamat következményeit.

Mondanunk sem kell, hogy az adózás áttekinthetetlenül bonyolult s épen ezért hatalmas adminisztrációt és költséget jelent a kezelése. Köztudomású, az is, hogy az adófizetők mennyi időt veszítenek el az adózással kapcsolatos eljárásokban.

Teljesen felesleges bizonyítanunk, hogy a mai adórendszer mennyi lehetőséget nyújt a visszaélésre. Mindenki tudja, hogy az adóbevallás és kivetés körül milyen »játékok« folynak. *Épen e visszaélések miatt viselnek aránytalanul több adóterhet azok a rétegek, amelyeknél a jövedelem teljes mértékben nyilvántartott.* Ugyancsak közismertek a kataszteri földadó kiáltó igazságtalanságai, stb. *Mindezeket végiggondolva: megállapítjuk, hogy a mai adórendszer szinte bünteti a termelést, az adók átháríthatók, s így végeredményében úgy az egyenes, mint a közvetett adók épen a legszegényebb népréteget sújtják a legjobban, rendkívül bonyolult, s így kezelése nemcsak nagy költséggel, hanem a lakosság állandó zaklatásával jár s végül korrumpálható.* Szerintünk tehát egyrészt alapjaiban kell az adórendszert megreformálni, másrészt igen nagymértékben csökkenteni kell a közterheket.

Az adóreformnál mindenekelőtt a közvetett adónevek megszüntetésére kell törekedni! A hivatalos fórumok is elismerik ennek a követelésnek a jogosultságát. Hogy mégis fennállanak a legantiszociálisabb adók, annak magyarázata, hogy *a kormányoknak nincs bátorságuk bevallani, hogy a lakosság jövedelmének 60-70%-át szedik el adóba.* Érzik, hogy a felháborodás vihara elsöpörné azt a kormányt, amelyik őszintén kiállana egy ilyen javaslattal.

A közvéleményt azonban át kell hogy hassa annak tudata: *tisztán kell látnia mennyit szednek el kéréséből az adóztatásnál s milyen célokra fordítják a beszedett pénzeket.* Hogy ezt a célt elérhessük: kell követelnünk a bonyolult közvetett adózás lebontását.

Arra kell törekedni, hogy az adók ne gátolják, mondhatnók: ne büntessék a termelést. Tehát nem a kitermelt javakat — mert ezeket nyilvánvalóan drágítják —; hanem a termelési helyeket kell adóztatás alá vonni. Át kell fokozatosan térni a termelés adóztatásáról a termelési helvek értékük szerinti megadóztatására, hogy a

tulajdonosokat ezen a módon szorítsuk azok értékének megfelelő kihasználására. Így megakadályozhatjuk: úgy a városi és községi telkek, mezőgazdasági földek, bányák, stb. anyag és energiaforrásoknak spekulatív célokra való lefoglalását, tehát a termelési helyeknek az emberi munka elől való elzárását.

Úgy hisszük, hogy ezen az úton a monopóliumok és a kartellek működési bázisait valóban hathatósan támadhatjuk meg.

Az adóreformot, de főképen az adócsökkentést mindenütt követelik. *Ezeket a követeléseket azonban csak akkor tudjuk komolyan venni, ha azok az állami, a közületi tevékenység racionális visszaszorításán alapulnak! Mert egyrészt, a közületi beavatkozásokat, a közületi mesterséges munkaalkalmak teremtését, másrészt a közterhek csökkentését követelni nyilvánvalóan ellentmondás.* Az adóztatás reformjának pedig az általunk is elfogadott s a négy pontban ismertetett elveken kell felépülnie!

Megjegyezni kívánjuk végül: a közterheknél, tehát a nemzetgazdálkodás rezsitételénél *tarthatatlan álláspont abból kiindulni, hogy a közületeknek ennyi, vagy annyi összegre van szükségük.* Józanul csak az képzelhető el, hogy, *a rezsitételnek kell a közgazdálkodás eredményéhez igazodnia Fordított esetben, mint ahogyan láthatjuk: a közterhek elfojtják a gazdasági élet vérkeringését.* Epen ezért a közalkalmazásban lévőknek is életérdekeik fűződnek ahhoz, hogy e kérdés rendezése a racionális elveken mielőbb megtörténjék.

i) A hitelélet elsorvadása

nagymértékben okozója sokak szerint a válságnak. »A tőke visszahúzódik s legfeljebb csak uzsorakamat mellett áll a termelés rendelkezésére« halljuk minduntalan. Ugyancsak megisméltendő szólam, hogy »a tőke nem hajlandó a nemzeti célok szolgálatába állani, tehát kényszeríteni kell a nemzeti termelésbe való bekapcsolódásra«.

A hitelélet elsorvadása valóban igen súlyosan érinti a gazdasági élet folyamatát. Azonban már az első pillanatban az a kérdés vetődik fel:

vájjon a tőkék visszahúzódása a gyarapodási lehetőségek elől nem következménye-e egy olyan kóros állapotnak, amelyben a kihelyezés biztonsága vált kérdésessé? Hogy a tőkék munkanélkülisége nem azon okok következménye-e, amelyek mint láttuk a nagy tömegek munkanélküliségét is okozzák?

Ha a válság okozta kétségbeesés nem zavarná meg az emberek gondolkozását, akkor nem találhatnának visszhangra azok a naiv szólamok, melyek a tőkének a termeléstől való »elzárkózását«, tehát az okozatot vádolják

a válság felidézéséért. Mert egyébként mindenki előtt nyilvánvaló volna, hogy a bankoknak ilyen módon való aposztrofálása ugyanolyan értelmű és értékű, mint amikor a termelőket, a kereskedőket vádolják a drágaság felidézéséért, mert nem »hajlandók« javaikat áruba Docsájtani. Itt is az a kérdés kulcsa: hogy *miért vonakodik a termelő javait a »piacra« vinni* s miért tartja vissza áruit a kereskedő? A mi életünkben az eleven példák sorozata bizonyítja, hogy a termelők és a kereskedők kívülfekvő okok következtében tartatnak vissza az árucikkek.

Ha kicsit mélyére nézünk e kérdésnek, minden esetben) meg lehet találnunk a magyarázatát annak, hogy miért húzódik akár a termelő, akár a tőkés javainak, illetve tőkéjének értékesítése elől. *Normális körülmények között* azt tapasztaljuk, hogy *a termelő javait, s a bank a pénzt nemhogy nem tartja vissza*, hanem minden lehető elkövet értékesítésének előmozdítására: reklámra költ, ügynököket alkalmaz, stb. S ha ez a természetes folyamat ellenkező irányba fordul, mint amikor a patak vize visszafelé folyik, akkor nem a termelőt, a kereskedőt, a bankot kell nyilvánvalóan kapacitálni, hanem azon okok megszüntetésére kell erőinket koncentrálnunk, amelyek a természetellenes állapotot felidéztek.

A *kamatláb* a hőmérő szerepét tölti be, ha e hőmérőt mesterségesen meg nem rontják. *Hogy a kamatláb milyen alacsony, vagy magas, azt döntő vonatkozásában egészen más tényezők szabják meg, mint a bankárok elhatárolása.* Mi nem is tételezünk fel mást a bankároktól, mint a termelőktől sem: minthogy törekszenek tőkéiket minél előnyösebben, tehát minél drágábban hasznosítani. Nem hinnők, hogy pl. Amerikában, az első település idején divó 3—4000/o-os kamatlábnak, a háború időben 2¹/₂°/o-ra való csökkenése a bankárok mentalitása változásának a következménye. Nyilvánvaló, hogy a viszonyok változtak meg olyan mértékig, amikor az egymással versenyző bankok még 2V₂⁰/o-os kamatozás mellett is keresték a kihelyezés lehetőségeit. Pedig semmiféle közületi beavatkozás nem kényszerítette a bankárokat: a hitelnyújtásra és a kamatlábnak ilyen mértékig való csökkentésére sem.

Egyébként a nagy nemzetközi tőkés csoportokat inkább lehet vádolni azzal, hogy a háború utáni esztendőkből túlzott optimizmussal ítélték meg a helyzetet s így nagyon könnyű kézzel hiteleztek, mint a szűkkeblűséggel. *A hitelszervezetek abban a hitben, hogy a háborús atmoszféra rohamosan enyhül s a háborús autarkiak felszámoltatnak, nyakra före kínálták pénzüket:* győztes és legyőzött országok kormányainak, a közületeknek, magánosoknak, stb. *Hogy most ugyanezek a tőkés csoportok nem nyújtanak hiteleket, az természetes következménye annak, hogy súlyosan csalódtak a helyzet megítélésében s így a hitelek nagy része sorra »befagyott«.* A visszafizeté-

sek első időiben sokszor hallottunk olyan panaszokat, melyek a bankok által *erőszakolt kihitelezést vádolták* a nehézségekért.

Mindezek olyan kézenfekvő megállapítások, hogy nem is térnénk ki rájuk, ha nem tapasztalnék nálunk is a, mind jobban elharapózó bankellenes hangulatot, melyet a fent ismertetett gondolatokból táplálkozó jelszavakkal fűtenek, fokoznak, hol rosszhiszeműen, hol jóhiszeműen. Egyébként lélektani szempontból megértjük, hogy az általános tanácstalanságból keletkező jelszavak, indulatok a hitelszervezetet sem kímélik. Nagyon is érthetővé teszi a hitelszervezet elleni közhangulat kialakulását, ha gondolunk arra, hogy egyrészt *a bankok pénztáraitól ugyanaz- a hiedelem, mint az állam kiapadhatatlan »kasz-szárói«*, másrészt nagy tömegek fizetik kölcsöneiket nehezen, vagy szabadulni igyekeznek a visszafizetés kötelezettsége alól s még nagyobb tömegek szeretnének új hitelekhez jutni.

Nem csodálkozunk azon, sőt természetesnek tartjuk, hogy ezt az *igen nagyszámú szavazópolgárt* érintő kérdést meglovagolják az egyes politikai pártok s a politikusok nagyhangon követelik a régi adósságok törlését, valamint a »nemzetietlen« tőkének az olcsó hitelnyújtásra való kényszerítését. Mindezt sokszor ugyanabban a beszédben ...

A hitelnyújtás megítélésénél az a szempont, hogy a bank is adósa betevőinek, soha fel sem merül. Pedig ez a szempont döntő jelentőségű a hitelélet kérdéseinél.; A betevők aligha hagynák pénzüket a bankoknál, ha azok nem a legszigorúbb kereskedői gondossággal kezel- nék vagyonukat.

Nem kívánunk kitérni azokra a jelszavakra, melyek a bankok államosítását követelik. A kormányzatok által irányított hitelnyújtás egyenesen el kellene hogy riasszon mindenkit e kívánság támogatásától, aki nem a jelszavak népszerűségét hajszolja, hanem a válság kórokozóit törek- szik megkeresni és kiküszöbölni. Nem hisszük, hogy akik a »bankok nacionalizálását« követelik, gondoltak volna arra, hogy a tulaj donképen *csak az épületek, ingóságok s a pénzkészlet és a kihelyezések nacionalizálhatók, mert a betevők egyáltalán nem biztos, hogy ez esetben — a kormányzati hitelnyújtásnak az egész világon tapasztal- ható elriasztó példái után — nem kívánnák-e pénzüket inkább oda vinni, ahol a gazdaságosság szempontjai a mérvadók a vagyon kezelésénél.*

De minden vitán túl, *ha igaz az, hogy a hitelnyújtás összezsugorodása, valamint a kamatláb hullámozása az általános válság következménye, akkor nyilvánvaló, hogy nem az okozatot, hanem az okokat kell keresnünk s azok megszüntetésére törekednünk. Mert a válság gyökereinek*

orvoslása nélkül a termelésbe állami úton bevetett tőkék természetesen jelentősebb eredmény nélkül felmorzsolódnak.

Addig is, amíg a válság károkozóit kikutatjuk s fokozatosan kiküszöböljük, a bankok vezetői akkor szolgálják igazán a nemzet érdekeit, ha a rájuk bízott tőkéket nem eretetik bele a tüneti gyógykezelés feneketlen zsákjába, hanem a gazdaságosság szempontjait szem előtt tartva ügyelnek azokra.

Ha a gazdasági válság — az alapvető bajok megszüntetésére irányuló tevékenység következtében — fokozatosan enyhül, akkor majd minden államférfiúi kapacitálás nélkül egymással versenyezve kínálják megint a bankok úgy a rövid, mint a hosszúlejáratú olcsó hiteleket.

KIBONTAKOZÁS,

Erőnkhez mérten igyekeztünk tömören összefoglalni és lelkiismeretesen lemérni azokat a kérdéseket, amelyek a válság körül kavargó kórmegállapítások és gyógyjavaslatok tömkelegéből leginkább kiemelkednek. Úgy látjuk, hogy a bajok gyökerei messze visszanyúlnak a világháborút megelőző időkbe.

A válság alapvető okát abban találjuk, hogy különböző akadályok következtében nem érvényesül a gazdaságosság eíve a termelésben, illetve az emberi munkatevékenység nem tud szabadon hozzáférni a föld termőterületeihez és nyersanyagforrásaihoz. S amilyen mértékben fennállanak az emberi élet és munkatevékenységet megrontó tényezők, olyan mértékben lépnek fel zavarok a társadalom életében: politikai forrongások, társadalmi harcok, vagy háborúk formájában.

A föld termékenységére, gazdag nyersanyagforrásaira gondolva nem tudjuk a válság okát a »*túlnépességben*«. keresni.

A »*túltermelés*« kérdéseinek vizsgálatánál látjuk, hogy bár csakugyan vannak értékesíthetetlen árucikkek, de annak oka nem a javak bőségében, hanem abban rejlik, hogy az emberiség nagy tömegei el vannak zárva annak a lehetőségétől, hogy csereértéket termelhessenek. Enélkül az akadályoztatás nélkül, a ma kitermelt javak sokszorososa is találna fogyasztóra.

Szerintünk épen a javak bősége és olcsósága áll az emberiség érdekében s ezért nem tekinthetjük e fontos cél szolgálatában álló *technikát*, illetve annak rohamos fejlődését a válság felidézőjének, de még fokozójának sem. Hogy a racionalizálás következtében munkátlanná vált tömegek nem tudnak újra elhelyezkedni, annak okát a munka, nélkülözhetetlen feltételeitől való kizártságukban kell keresnünk.

Az *u. n. liberalizmusnak* alapvető hibáját nem a »szabad verseny anarchiájában«, hanem ellenkezően épen abban látjuk, hogy a szabadság elvének érvényesülését az élet fundamentumánál a gazdálkodásban fokozatosan visszaszorította. Az *u. n. liberalizmus* a szabad verseny lehetőségeit zárta ki, amikor a föld termelési helyeit, nyersanyag és energiaforrásait lefoglalta, illetve elzárta az emberi munkatevékenység elől s amikor a termelést és ofgyasztást sújtó adórendszert kiépítette.

Nem a gazdasági szabadság elve bukott el tehát az *ú. n. kapitalista gazdasági rendszer összeomlásánál*, ellenkezően: az emberi munkatevékenység és a föld adottságai szabad találkozását, e folyamat szabad áramlását akadályozó — egyéni, vagy csoportérdekeket szolgáló — megkötöttségek idézték fel a világháborút s ezzel a kapitalizmus néven ismert rendszer felbomlását. Egyébként *gazdasági szabadság* e fogalom komoly értelmében *soha nem volt*.

Amilyen mértékben a verseny s így a gazdaságosság elve érvényesült a gazdasági életben, olyan mértékben hasznos volt az összesség számára ez a folyamat. Annyiban volt a »békevilágban« könnyebb az élet a mainál³, amennyiben az akkor is meglévő akadályokon keresztül jobban érvényesült a gazdaságosság elve a termelésben, jmint ma.

A *világháború* felidézésében nagyrészen azokat a megkötöttségeket: vámokat, monopóliumokat s az ezeken alapuló kartelleket, trösztöket marasztaltuk el, amelyek a gazdaságosság folyamatának érvényesülését eltorlaszolták. A hosszúra nyúlt háború kényszergazdálkodása és a háború liquidálását megrontó »békeszerződések« formálták ki azokat a gazdasági és politikai akadályokat⁴ amelyek nemcsak a nemzetek egymáshoz való közeledését, a nemzetközi munkamegosztás — legalább a békében már kialakult — mértékének megközelítését gátolják, hanem fokozzák a háborús feszültséget.

E tényezőkön erősödött meg az *autarkia*, melyben végkép eltűnik a gazdaságosság elve, s így az autarkiák szükségképen emészti, sorvasztják a nemzetgazdaság erőit, annál is inkább, mert az »üvegházi« termelés csak állandó s mindinkább fokozódó *állami beavatkozással* tehát a lakosság összességét nagy költségekkel terhelő adminisztrációval tartható csak fenn.

Az állami beavatkozás kérdésénél a valóság az, hogy az »állam« nem »teremt« új tőkét, hanem a meglévőket tolja át, s ez a művelet a közbeiktatott adminisztráció költségeivel még csökkenti is az így megmozgatott tőkét. Közgazdasági szempontból tehát legalább is kétesértékűnek látjuk az »állam« ilyen irányú tevékenységét. Az »állam« csak úgy segíthet az egyik rétegen, hogy más rétegektől elszedi előzetesen az általa nyújtott

közvetlen segítséget. Ha közvetett úton támogat a kormányzat egyéneket, vagy csoportokat: vámok stb. kedvezések formájában, e segélynyújtásnak terhei és következményei is természetesen a lakosság széles rétegeire hárulnak.

Mi nem abban látjuk a kormányzat elhivatottságát, hogy saját maga gazdálkodjon, s a különböző kedvezések láncolatával segítsen egyeseket, csoportokat, vagy rétegeket — mindig az összlakosság rovására — ellenkezően: *a kormányzatnak legfőbb feladata, hogy megakadályozzon, kiküszöböljön minden olyan lehetőséget, mely akár egyénnek, akár csoportnak kénye-kedvére kiszolgáltatja a lakosságot.*

A *közvéleménynek* tehát a kivételes kedvezések megszüntetésére, felszámolására kell szorítania a kormányzatot, legyenek azok: *vám, monopólium, adó^ prémium, hitbizományi kedvezések* stb.

Véleményünk szerint e kedvezések felszámolása után már nem kellene: a *kartellek* megrendszabályozásáról beszélni sem, mert e szervezetek alakulását, működését épen az állami apparátus segítségével biztosított kedvezések teszik lehetővé.

Az autarkias gazdálkodásban mindinkább előre nyomul az állami beavatkozás s e folyamat erősödésével nőnek *a közterhek*. Az adóztatás nemcsak túlméretezettsége, hanem hibás alapokon való felépülése miatt is végzetesen káros hatású a termelésre, a fogyasztásra s így a munkalehetőségre. *Nemcsak méreteiben kell tehát szűkíteni a közterheket, hanem gyökeresen meg kell reformálni az adóztatás rendszerét.*

Az autarkiában olyan messze távolodott el a termelés a gazdaságosság vágányáról s az adóterhek olyan mértékben nehezednek a termelésre, hogy nem lehet csodálkozunk a *hitelnyújtási tevékenység* elsorvadásán. A meglévő tőkék egy nagy része tétlenségre van kárhóztatva s új tőkék nem tudnak keletkezni. E kérdés kulcsa is abban rejlik: hogy a gazdasági tevékenységet zavaró akadályokat kell kiküszöbölni s így a termelésben a gazdaságosság elvének érvényesülését lehetővé tenni, akkor majd lesz bőséges, olcsó hitel. Enélkül a termelésbe mesterségesen, állami úton bedobott tőkék eredmény nélkül felmorzsolódnak es a tökehiány még nagyobb lesz, mint azelőtt.

Úgy az egyes fejezeteknél, mint gondolatmenetünk összefoglalásánál világosan rámutattunk arra az útvonalra, amelyen közeledhetünk a válság gyökeréhez és a gyógyítás lehetőségéhez. Ha igaz az, hogy a régóta húzódó válság alapvető oka abban rejlik: hogy az emberi munkatevékenység nem tud szabadon hozzáférni földünk gazdag kincsesházához, akkor *a kibontakozás útja nyilvánvalóan nem lehet más: mint azoknak az akadályoknak a lebontása, melyek a munka — a nyersanyagfor-*

rások és termőföldek közé ékelődtek. Ha e gátlásokat maradék nélkül lebontjuk, s így a termelésben zavartalanul érvényesül a gazdaságosság elve, akkor végtelen lehetőségek nyílnak az emberi munkatevékenység és fogyasztás számára mindaddig, amíg a föld termőterületei, nyersanyag és energiaforrásai ki nem apadnak. Az emberek óriási tömegeinek nyomorúsága, kiszolgáltatottsága ilyen módon megszűnnék s megszűnnének azok a harcok is, melyeket az egyes társadalmi osztályok, nemzetek folytatnák egymás ellen igen régóta, és folytatni fognak mindaddig, amíg a társadalmi válság kórokozói ki nem küszöböltenek.

Amint láttuk: a termelést gátló, a gazdaságosság elvének érvényesülését megrontó akadályok az egyes országokban belül a kiváltságos rétegek érdekében épültek íel, a kormányzat segítségével ; s így azoknak a rétegeknek kell — amelyek a kiváltságok terheit és következményeit viselik — a kedvezések teljes lebontására, és az adórendszer átépítésére törekedniök. Az első lépés ez irányban: a vámok, az autarkia lebontása és az adóztatás reformja.

Merőben téves állítás, hogy egyik ország nem kezdhet hozzá a másik nélkül: az autarkia s így a vámfalak lebontásához. Ha helytállóak azok a megállapítások, melyeket az autarkia és a vámkérdés tárgyalásánál elmondottunk, akkor nyilvánvaló, hogy a vámkedvezményt élvező csoportokon kívül a lakosság széles rétegei fogyasztási és munkalehetőségeit, tehát életérdekeit szolgálja a vámok, yalamint az autarkia lebontása.

Gondolatmenetünkéből logikusan következik: hogy *amelyik ország nemzetgazdálkodását közelebb viszi a gazdaságosság útvonalához, ott a rációhoz való közeledés arányában enyhül a válság.*

Felmerül a kérdés: ha mindez igaz volna, akkor is mindjárt a válság orvoslásánál első lépésként megjelölt autarkia lebontása elé, amint láttuk megmozdíthatatlannak látszó akadályok merednek. Hogy lehet remélni azoknak az akadályoknak a lebontását, melyek fenntartásához hatalmas tőkéscsoportok érdekei és az u. n. üvegházi üzemekben dolgozó tömegek munkavédelme s ezen felül egy esetleges háborúra való felkészülés meggondolásai fűződnek?

Ez valóban hatalmas akadályok mérlegelésénél mindekelőtt arra kell gondolnak, hogy az autarkiaás gazdálkodás képtelensége, tarthatatlansága mindinkább nyilvánvaló. Mind világosabban láthatjuk, hogy *az autarkia fenntartása a gazdasági és háborús katasztrófák felé sodorják az egyes országokat.*

Lehet, _ hogy a félrevezetett közvélemény tájékoztatlansága miatt e katasztrófák nem lesznek elkerülhetők.

De *nyitott szemmel nem futhatunk bele a biztos romlásba* anélkül, hogy meg ne kísérelnők a fenyegető veszélyek elhárítását!

Sokszor találkozunk azzal az ellenvetéssel, hogy hiába »prédikálunk« azokat a rétegeket, melyek a hatalmat közvetlenül vagy közvetve kézben tartják s amelyeknek nagy érdekeik fűződnek a jelenlegi kóros állapot fenntartásához, úgy sem lehet szép szóval meggyőzni arról, hogy mondjanak le kiváltságaikról. Mi nem is e rétegeket akarjuk meggyőzni, hanem azokat, *a lakosság túlnyomó nagy többségét, akikre hárulnak az egyeseknek, vagy csoportoknak nyújtott kedvezések következményei.* Mert nekünk szilárd meggyőződésünk, hogy épen azért épülhettek ki, illetve állhatnak fenn azok a megkötöttségek, melyek — egyesek, vagy csoportok érdekeinek szolgálatában — elszorítják a gazdasági élet vérkeringésének szabad áramlását, mert *a félrevezetett közvélemény* nemcsak eltűri e gátlások felépítését, hanem akárhányszor egyenesen kiköveteli azok elmélyítését.

Döntő jelentősége van tehát annak, hogy a közvéleményt többé kevésbé irányító értelmiségi rétegek felismerjék a válság kórokozóit s elhárítva maguktól a tüneti gyógykezelés csodaszereit, vállalják a felvilágosítás s ha kell a nyílt harcbszállás nehéz munkáját, illetve kockázatát.

Természetesen elsősorban a magyar értelmiségre gondolok, mint országunk közvéleményének kiformaló rétegére. Mint ahogy az előszóban mondtuk: *sok minden, talán minden azon múlik, hogy a mai, rendkívül kiélezett történelmi helyzetben milyen mértékben tud értelmiségünk a vak szenvedélyek sötét zsákucájából a ráció világosága felé közeledni.*

Az a mélységes meggyőződés kényszerített e gondolatok útrabocsájtására, hogy *az itt lefektetett elveken keresztül fel lehet emelni kicsi népünk nyomorúságban vergődő millióit,* mert országunk keretein belül megfogható megkötöttségek lebontása és adórendszerünk racionális átszervezése után, *munkához és kenyérhez juthat nemzetünk minden egyes tagja.*

Ha a nyomorúság fertőit kiszárítjuk, akkor *oázisként állunk majd itt a Dunamedencében,* mely felé vágyódva tekintenek a környező államok népei. S hitem szerint ez az *út vezet a legbiztosabban a trianoni »békeszerződés« gyökeres módosításához,* s a Duna mentén élő népek harmónikus együttműködéséhez.

Befejezésül: *az autarkióban elzárkózott és a megkötöttségek és bonyolult adórendszerekkel megnyomorított országokban hasonló a helyzet ahhoz, mint amikor egy zsúfolt teremben lévők mesterségesen eltömítik a terem légjártait s vadul hadakoznak azon, hogy a fogyó oxigént*

milyen kulcs, milyen »terv« szerint osszák fel s végül természetesen oda éleződik a kérdés: hogy kinek van joga egyáltalán az életet biztosító oxigénhez! Mi a különbözőbonyolult »tervszerűn« osztási műveletek és a munkához s így az élethez való jogosság kérdésének felvetése helyett azt javasoljuk, hogy bontsuk ki a tömítéseket és nyissuk ki az ablakokat, hadd áramoljon be a légréteg kimeríthetetlen oxigénkincse. Másszóval: nyissuk meg a föld feltáratlan nyersanyagforrásait, termőterületeit az emberi munkatevékenység számára!

Felelős kiadó: KUN ZSIGMOND.

Dénes Miklós és Varga Gyula könyvnyomda.